

WAAROM...

**WACHT DE ARMEENSE
GENOCIDE NOG STEEDS
OP ERKENNING?**

Scriptie door **Anita Sookiasian**

Scriptiebegeleider: Dr. René van Swaaningen
(Universitair docent criminologie)

Erasmus Universiteit Rotterdam

Inhoudsopgave

-Woord vooraf	2
-Inleiding	3
-Hoofdstuk 1: Wat is genocide en welke partijen spelen een rol in een genocide?	6
-Macro niveau	8
-Meso niveau	9
-Micro niveau	10
-De theorie voor het verschijnsel genocide?	12
-Hoofdstuk 2: Welke omstandigheden leidden tot de Armeense genocide?	14
-Een stukje geschiedenis	14
-Provocatie these	17
-Genocide van 1915	18
-Conclusie	22
-Hoofdstuk 3: Criminologische verklaringen voor het Armeense genocidale proces?	24
-Civilisatietheorie	24
-Sociale uitsluitingstheorie	28
-Neutralisatietheorie	31
-Conclusie	34
-Hoofdstuk 4: Mogelijke reacties op genocide?	35
-Hoe kunnen genociden het beste worden voorkomen?	38
-Conclusie	42
-Conclusie en suggesties	43
<u>Bijlagen</u>	
-Literatuurlijst	46

Woord vooraf

Deze scriptie die de Armeense genocide als onderwerp heeft, is het resultaat van een intensieve en langdurige bestudering van wetenschappelijke boeken, krantenberichten, artikelen en tijdschriften op dit terrein.

Hoewel ik me als Armeniër betrokken voel bij het leed dat het Armeense volk is toegebracht door deze eerste genocide van de twintigste eeuw, heeft deze betrokkenheid niet de objectiviteit in de weg gestaan. Natuurlijk is er bij een wetenschappelijk werk altijd spanning tussen distantie en betrokkenheid. Een aanzienlijke mate van distantie is onmisbaar om kennis te kunnen blijven nemen van de beschikbare feiten, na te denken over vragen en antwoorden, en afstand te bewaren van een politiek-moreel vertoog dat wel emotioneel bevredigend kan zijn maar vaak minder verhelderend is. Maar even onmisbaar is betrokkenheid als fundamenteel gevoel van respect voor al diegenen die te gronde zijn gericht, als drijfkracht voor het denken en de sociologische verbeelding, en als afweer tegen zich soms opdringend cynisme. Dat gevoel kan ook dienen als kompas bij het denken.

Het lezen over dit onderwerp en het zien van de gruwelijke foto's ervan was geen makkelijke opgave. Maar dit is de minste wat ik kon doen om het recht van de slachtoffers van deze genocide enigszins te laten zegevieren. Daarbij heeft mijn geloof in God me door deze moeilijke onderneming heengesleept.

Mijn grootste dank voor het tot stand komen van dit werk gaat uit naar mijn ouders, Vahe en Lora Sookiasian. Ze hebben me niet alleen intellectueel maar ook moreel bijgestaan. Hun liefde en voortdurende aanmoediging zijn altijd een grote steun voor mij.

Mijn dank gaat voorts uit naar mijn scriptiebegeleider René van Swaaningen. Zijn adviezen over de te raadplegen literatuur en zijn commentaar op deze scriptie hebben ertoe bijgedragen dat ik dit werk tot een goed einde heb kunnen brengen.

Ook ben ik zeker dank verschuldigd aan Boghos Tekeyan. Door mij een enorme hoeveelheid studiemateriaal over de Armeense genocide ter hand te stellen is hij een grote steun geweest. Ook ben ik hem dankbaar voor zijn vertrouwen en zijn herhaalde aansporingen om mijn best te doen voor deze scriptie.

Ten slotte ben ik de volgende personen dank erkentelijk: Christ Sookiasian, Hrach Simonian, Cihan Cicek en Edmon Karapetian.

Anita Sookiasian

Augustus 2003

Inleiding

Elke dag worden we op de een of andere manier geconfronteerd met het verschijnsel dat we aanduiden met de term "geweld". Hierbij kunnen we denken aan de verscheidene vormen van geweld waarover gesproken of geschreven wordt door de media, overheidsorganen, bedrijven maar ook gewone burgers. Geweld op straat, geweld op de werkvloer, huiselijk geweld, sexueel geweld, racistisch geweld en ga zo maar door; dit verschijnsel komt in tal van vormen voor.

The World Health Organization defineert "geweld" als volgt: „*Violence is the intentional use of physical force, threatened or actual, against oneself, another person, or against a group or community, that either results in or has a high likelihood of resulting in injury, death, psychological harm, maldevelopment, or deprivation.*”

Elk jaar komen gemiddeld ongeveer 1,6 miljoen mensen door geweld om het leven. Zij worden slachtoffer van oorlog, moord, mishandeling of zelfmoord. Een derde is het slachtoffer van oorlogsgeweld. Dit staat in het eerste rapport dat de Wereldgezondheidsorganisatie WHO sinds haar oprichting in 1946 aan geweld en gezondheid heeft gewijd nadat ze zeventig landen heeft onderzocht. De WHO constateert dat de twintigste eeuw een van de gewelddadigste periodes in de menselijke geschiedenis is geweest. In dat honderd jaar kwamen 191 miljoen mensen direct of indirect door geweld om het leven, van wie meer dan de helft burgers [1].

Iedere cultuur bezit voor het mogelijk maken van communicatie een aantal uitingsvormen: de taal van de tekens, de taal van de mythologie, de taal van de kunst, de dagelijkse taal, de wetenschappelijke taal. En de taal van het geweld. Geweld weet zelf dat het de grenzen van de ethiek overschrijdt en is daarom voortdurend bezig zichzelf te rechtvaardigen. "Het kon niet anders", is de algemene vorm van deze rechtvaardiging. Geweld probeert zich als een uitzondering te tonen. Het feit is echter dat een gewonde wereld littekens blijft houden. Je kan het bloed niet wegwassen. In de oude maatschappij was het misschien makkelijker om die littekens en sporen van bloed te verbergen, maar in de moderne maatschappij kan je een dossier niet afsluiten. Door de opkomst van moderne vormen van media en telecommunicatie zoals bijvoorbeeld internet is de wereld veel kleiner geworden en dus de mogelijkheden van overdracht van kennis en informatie toegenomen, zodat steeds meer mensen de gelegenheid krijgen om op de hoogte te worden gesteld van wat er in de wereld om hen heen gebeurt. Je kan als het ware zeggen dat geen van de oorlogen van de moderne tijd afgelopen zijn en ze zullen ook niet voorbijgaan. Iedereen die een film over de scènes van de Vietnam-oorlog ziet, neemt deel aan deze oorlog als een ooggetuige van gruwelijkheden. De moderne maatschappij doet veel moeite om bloed en geweld verborgen te houden, maar tegelijkertijd worden dus de gewelddadigheden onthuld. Kunnen we dan stellen dat er een tendens waarneembaar is van een ontkenning van gewelddadigheden naar een erkenning daarvan?

In deze scriptie zal op een wetenschappelijke wijze de ultiemste vorm van geweld worden besproken; genocide. Er zal worden ingegaan op de eerste genocide van de twintigste eeuw; de Armeense genocide.

Anderhalf miljoen Armeniërs werden begin vorige eeuw vermoord door de Turken. De wereld vergat simpelweg deze gruweldaden, maar later zag men in dat negeren juist een aanmoedigend effect heeft gehad bij latere genociden en massaslachtingen waarbij andere bevolkingsgroepen er slachtoffer van werden.

Het museum van Van, in Oost-Turkije, heeft een permanente tentoonstelling van schedels en botten. De muurhoge vitrines zitten tot de nok toe vol. Deze afdeling heet de genocide-sectie. Maar het is geen Turkse schuldbekentenis van de moord op het Armeense volk, waarbij anderhalf miljoen mensen omkwamen. Volgens de officiële tekst behoren deze schedels en botten toe aan Turken en Koerden die door de Armeniërs bloeddorstig zouden zijn vermoord, met Russische hulp. Aan de toffeekleurige schedels valt niet te zien of het Koerden, Turken of Armeniërs waren. De meeste schedels hebben barsten en deuken. Deze mensen lijken als zeehonden doodgeknuppeld.

Aan schedels geen gebrek. De Armeense genocide in 1915, de eerste holocaust van de twintigste eeuw, was zo'n succes -evenals de ontkenning ervan door de Turken- dat Adolf Hitler hem als inspiratie gebruikte voor het systematisch opruimen van ongewenste volken. Hitler zei in 1939: "Ten slotte, wie herinnert zich de uitroeiing van de Armeniërs nog?" [2]

In 1915 werd de Armeense bevolking door de Turken bevolen Turks-Armenië te verlaten. De mannen werden meestal buiten hun dorp doodgeschoten. Vrouwen en kinderen werden gedeporteerd en gedwongen tot lange marsen door Mesopotamië, de woestijn in. In Anatolië stierven zo'n achthonderduizend mannen, vrouwen en kinderen. Wie de dodenmarsen overleefde, werd in kampen in Ottomaans Syrië opgesloten. De Amerikaanse consul Leslie Davis was getuige van die deportaties. Op sommige plekken waren de bergen lijken zo hoog dat hij zijn paard er doorheen moest jagen. Davis schreef: "Dag 52-9. Naakt, zonder eten en drinken. Vrouwen dubbelgebogen van schaamte. Honderden sterven in hitte. Gedwongen om voor water te betalen. Geld verborgen in hun genitaliën. Velen storten zichzelf in ravijnen. Arabische dorpelingen geven kleding" [3].

Davis was slechts één van de talloze ooggetuigen van deze gebeurtenissen, er waren nog vele anderen. Deze ooggetuigeverslagen werden toendertijd ook door de Europese en Amerikaanse media bekendgemaakt, gepubliceerd en verspreid [4]. De vraag die zich nu voordoet is waarom de Westerse mogendheden wetende dat er zulke gruweligheden plaatsvonden weigerden om op de een of andere manier in te grijpen en de slachtoffers te beschermen?

Hoewel er een overstelpende hoeveelheid bewijsmateriaal aanwezig is dat ondubbelzinnig aantoont dat deze genocide heeft plaatsgevonden en er onder historici consensus bestaat hierover, weigert Turkije dit tot op de dag van vandaag te erkennen [5]. Integendeel Turkije heeft de gebeurtenissen van 1915-1916 uit de geschiedenisboeken geschrapt. De Turkse autoriteiten ontkennen iedere verantwoordelijkheid voor de systematische moord op de Armeniërs. Men spreekt liever

over mensvriendelijke verplaatsingen of over een vuile burgeroorlog waarbij nu eenmaal vele doden vallen. Turkije ontkent namelijk dat het een doelgerichte politiek was om de Armeniërs uit te roeien. Ook stelt Turkije constant het aantal slachtoffers ter discussie. Er zijn echter inmiddels voldoende bewijzen dat de genocide werkelijk in deze omvang heeft plaatsgevonden. Wetenschappers schatten het aantal slachtoffers tussen de 800.000 en 1,5 miljoen. Ankara geeft kapitalen uit aan pr-bureaus in de Verenigde Staten, waar ook een machtige Armeense lobby zit, om aan te tonen dat de Armeniërs fantasten zijn. Als laatste, en misschien meest heikele punt, vindt Turkije dat zij, als in 1923 gestichte Turkse Republiek, niet verantwoordelijk gehouden mag worden voor het regime van het Ottomaanse Rijk. Volgens Turkoloog E.J. Zürcher zou dat hetzelfde zijn als Duitsland zou ontkennen iets te maken te hebben met de daden van het Derde Rijk. De eerste schadeclaims van Armeniërs zijn echter onlangs ingediend [6].

De Spaanse filosoof Santiago heeft gezegd: "Degenen die gemaakte fouten weigeren te erkennen, zijn gedoemd ze opnieuw te begaan" [7]. In 1894 -1896 hadden Turken al ca. 200.000 Armeniërs vermoord, maar dat is terzijde geschoven, de daders bleven ongestraft. Vervolgens is later in 1915 -1916 een nog ernstiger misdaad begaan en men kan thans met overtuiging stellen dat als de politieke en economische situatie in Turkije zou verslechteren en een radicale regering de macht zou overnemen hetzelfde met de Koerden kan gebeuren als wat met Armeniërs is gebeurd: intensieve verplaatsing van de bevolking, deportatie en uiteindelijk moord.

In Nederland is men tegenwoordig niet of nauwelijks op de hoogte van de Armeense genocide. Volgens professor Vahakn Dadrian (voormalig hoogleraar Sociologie aan de State University of New York, thans uitsluitend nog bezig met het "Genocide Study Project" dat gefinancierd wordt door de Guggenheim Foundation) heeft dat twee redenen: „Het grote publiek is tegenwoordig geobsedeerd met aktualiteit. Geschiedenis verliest haar betekenis en wordt meer en meer wat Amerikanen het altijd al vonden: "bunk", lege woorden. Ten tweede is het een morbide onderwerp, het gaat over gruwelen, een onderwerp dus dat afstoot" [8].

Milan Kundera heeft ooit geschreven: "Against historical crimes we fight as best we can, and a cardinal part of this engagement is 'the struggle of memory against forgetting'" [9]. Kundera heeft gelijk, want door zulke misdaden tegen de menselijkheid niet bespreekbaar te maken en simpelweg proberen te vergeten, laten we de mogelijkheid bestaan dat er steeds weer zulke gruweldaden voorkomen. Door er wat kennis op te doen op dit terrein zetten we de eerste stap in de goede richting. Deze scriptie geeft dan ook een overzichtelijke uiteenzetting over dit onderwerp, waarbij criminologische, sociologische, psychologische en politieke aspecten van de Armeense genocide de revue zullen passeren. Er zal getracht worden om antwoord te geven op onder andere de volgende vragen; Welke omstandigheden leidden tot de Armeense genocide? Waarom wordt de Armeense genocide na reeds meer dan 87 jaar nog steeds niet erkend door Turkije? Waarom is erkenning van zo'n gebeurtenis na zo'n lange periode nog steeds noodzakelijk voor de generaties van de slachtoffers maar ook van de daders? Ten slotte zal er een conclusie volgen met enkele suggesties over hoe we deze ultieme vorm van geweld het beste kunnen proberen te voorkomen.

Hoofdstuk 1

Wat is genocide en welke partijen spelen een rol in een genocide?

Volgens Rummel hebben genociden in de twintigste eeuw ongeveer negenendertig miljoen slachtoffers geëist [1]. De impact van genociden op de wereld is, zoals uit dit cijfer blijkt, dusdanig dat de wetenschappelijke wereld niet om dit eeuwenoude verschijnsel heen kan.

In klassieke Griekse en Romeinse werken zijn al gevallen van genocide opgetekend. Ook de bijbel verhaalt over massaslachtingen, zoals de afslachting van de inwoners van Jericho. In de Romeinse tijd heeft Caesar tijdens zijn campagnes in Gallië naar schatting zo'n miljoen "barbaren" afgeslacht. In de godsdienstoorlogen van de Middeleeuwen en de Reformatie waren massaslachtingen ook geen onbekend verschijnsel. Ten tijde van de kolonisatie roeiden de kolonisten zonder scrupules de inheemse volkeren uit die zij in de veroverde gebieden tegen het lijf liepen. Ook dekolonisatie en de eruit voortvloeiende machtsstrijd vormde in vele landen de grondslag voor genocide, waarvan de gevolgen heden ten dage nog zichtbaar zijn in landen zoals Rwanda en Burundi [2]. Genocide is dus geen nieuw verschijnsel dat alleen voorkwam in de twintigste eeuw. De wetenschappelijke en juridische aandacht voor dit verschijnsel is echter pas in de eerste helft van de twintigste eeuw ontstaan.

Het begon met een moord, of beter: met het nieuws van een moord. Op 14 maart 1921 schoot de 24-jarige Armeniër Soghomon Tehlirian in Berlijn de voormalige Turkse minister van Binnenlandse Zaken neer terwijl hij schreeuwde: „Dit is om de dood van mijn familie te wreken!" De politiek gemotiveerde moord op Talaat Pasha trok grote aandacht en bracht de volkerenmoord op de Armeniërs tijdens de Eerste Wereldoorlog weer even terug in de herinnering. Niet heel lang overigens, want aan de vooravond van de Duitse inval in Polen kon Hitler alweer zelfverzekerd opmerken dat niemand zich meer interesseerde voor de massamoord op de Armeniërs in 1915. De boodschap was duidelijk.

Ver van de Turkse gebeurtenissen volgde een joodse student aan de universiteit van Lvov, Raphael Lemkin met belangstelling het proces tegen Tehlirian en vatte vervolgens een strijd op voor internationale rechtsvervolging van genocide, die zijn verdere leven zou beheersen. Daarbij speelde het lot van zijn eigen familie in Polen een belangrijke rol. Zelf was hij voor de oorlog al uitgeweken naar Amerika, overtuigd van het gevaar dat Hitler voor Europa betekende, maar hij was er niet in geslaagd andere familieleden te overreden. Die overleefden de Holocaust niet.

Lemkin begon al voor de oorlog met het uitwerken van plannen om volkerenmoord als een speciale categorie misdrijven in het internationale recht te verankeren, maar zijn pogingen stuitten op een alomvertegenwoordige scepsis. Na de oorlog was er meer gehoor voor zijn poging om een verdrag tegen volkerenmoord af te sluiten. Zo'n

internationale wet zou de deelnemende partijen moeten verplichten tot het ondernemen van actie. Jaren lang vocht Lemkin als bezetene voor zijn verdrag, klampte in de wandelgangen van de Verenigde Naties iedereen tot vervelens toe aan, en leefde als een monnik met maar één doel voor ogen.

Illustratief voor zijn inspanningen was de manier waarop hij na de oorlog op zoek ging naar een woord dat "volkerenmoord" als de overtreffende trap van criminaliteit in het collectieve geheugen moest branden. Hij buigt zich daarbij zelfs over de redenen waarom Eastman zijn eerste kamera Kodak noemde: een kort woord, eenduidig en niet vatbaar voor misverstanden. Na lang wikken en wegen construeert Lemkin het woord "genocide", een samenvoeging van het Griekse woord genos en de Latijnse stamvorm "cide" (doden, moorden). Het betekent letterlijk "het vermoorden van een groep".

Na lang aandringen en wanhopig pleiten komt inderdaad de dag dat het verdrag tegen genocide wordt aangenomen. Op 9 december 1948 beleeft Lemkin zijn triomf. Dan nemen de Verenigde Naties het eerste mensenrechtenverdrag in de geschiedenis aan; Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Niet lang daarna krijgt hij de teleurstelling van zijn leven, wanneer de Amerikaanse Senaat het verdrag weigert te ratificeren, deels op grond van terechte kritiek op de nogal vage omschrijving van genocide, maar ook omdat het wordt ervaren als een inbreuk op de soevereiniteit van de Verenigde Staten. Sommige politici zijn zelfs bang dat de verdrijving en gedeeltelijke uitroeiing van de Amerikaanse indianen zal kunnen worden aangeklaagd met een beroep op dit verdrag.

Pas na een zeer aanhoudende actie van senator William Proxmire, die jarenlang elke zittingsdag het onderwerp in de Senaat aan de orde stelt en niet minder dan 3.200 toespraken houdt over het onderwerp, wordt het verdrag in 1986 ook door Washington geratificeerd. Bijna veertig jaar na dat het unaniem door de Verenigde Naties is aangenomen. Lemkin zal het niet meer meemaken: in 1955 sterft hij, wrokkig en eenzaam[3].

Maar wat is "genocide" in de zin van het Verdrag inzake de voorkoming en de bestraffing van de misdadige genocide? Het tweede artikel van dit verdrag bevat de definitie van genocide [4]. In het onderhavige verdrag wordt met de term genocide aangeduid elk van de volgende daden, bedreven met als doel een nationale, etnische, raciale of religieuze groep als zodanig, geheel of gedeeltelijk te vernietigen:

- 1- Leden van de groep vermoorden;
- 2- Het toebrengen van zwaar lichamelijk of geestelijk letsel aan leden van de groep;
- 3- Het aan de groep bewust opleggen van levensomstandigheden die de gehele of gedeeltelijke lichamelijke vernietiging ten gevolge hebben;
- 4- Het opleggen van maatregelen die erop gericht zijn om geboortes te voorkomen;
- 5- Het gewelddadig overbrengen van kinderen van de ene groep naar een andere groep.

De definitie binnen het genocide verdrag heeft tot veel discussie geleid over aspecten die wel en niet betrokken dienden te worden in een definitie van genocide.

Verscheidene wetenschappers die zich bezighouden met het verschijnsel genocide hanteren over het algemeen inhoudelijk verschillende definities.

De verschillende definities bevatten echter ook een aantal punten waarover veel consensus bestaat. De belangrijkste aspecten zijn:

- De groep slachtoffers worden eenzijdig door de daders gedefinieerd en geselecteerd [5];
- De groep wordt op directe of indirecte manier fysiek vernietigd [6].

Om een duidelijker beeld van het verschijnsel genocide te vormen dient men naar de partijen te kijken die gewild en ongewild een rol spelen in een genocide. Dat gebeurt op een macro, meso en micro niveau.

Macro niveau:

De staat;

Op macro niveau speelt de staat (regeringen, overheden, regimes, politieke elites of individuele besluitvormers in het geval van totalitaire regimes) de belangrijkste rol in een genocide. In staten waar al enige tijd sprake is van interne problemen is de dominante groep geneigd om uitgesloten raciale, religieuze en/of etnische groepen tot doelwit van genocide te selecteren. De heersende elites spelen hierin een belangrijke rol. Zij mobiliseren hun achterban in hun strijd om de macht. Wanneer zij ervan overtuigd zijn dat hun macht en het voortbestaan daarvan alle andere economische en sociale waarden overtreft, dan wordt de kans op genocide vergroot.

De staat kan een genocide niet of nauwelijks uitvoeren als deze geen gebruik maakt van een legitimerend principe of een ideologie om de menselijke vernietiging te rechtvaardigen. Het pan-Turkisme vormde voor de Turken een rechtvaardiging voor het afslachten van de Armeniërs. De Nazi's gebruikten het antisemitisme en de mythe van de Arische superioriteit als rechtvaardiging en legitimering van de Holocaust. De leiders van een staat stellen over het algemeen de ideologie op. Daarom vormt het een belangrijk onderdeel in de bespreking van het macro niveau. Het dringt echter door tot andere niveaus van de samenleving.

De sociale ineenstorting van een samenleving heeft het wegvallen van de bestaande normen en waarden tot gevolg. In deze situatie gaan mensen op zoek naar "verlossing". Een partij of groep die in een dergelijke periode opkomt verkondigt deze verlossing. De groep verheft fantasie tot werkelijkheid en wet [7]. De charismatische leider van de groep wijst een (gedemoniseerde of gedehumaniseerde) zondebok aan die verantwoordelijk is voor de crisis en verkondigt het aanbreken van een nieuw tijdperk na de eliminatie van de "schuldigen".

Binnen en door een ideologie worden twee groepen schematisch tegenover elkaar gezet: De dominante groep die de ideologie opstelt en de ondergeschikte groep die

beschreven wordt als de vijand en uiteindelijk het slachtoffer van de genocide vormt. De dominante groep verwerkt in zijn ideologie twee elementen die de vijandigheid tussen de twee groepen versterkt. Deze elementen zijn: uitverkorenheid en trauma [8].

Uitverkorenheid leidt tot collectieve sentimenten van superioriteit ten opzichte van anderen. Het trauma bevat het idee dat men tot een volk behoort dat heeft geleden door toedoen van anderen. De trauma's worden gebruikt om het idee van uitverkorenheid te versterken. Door een mix van angst en "self-fulfilling prophecy" worden deze trauma's bewaarheid. De groep verenigt de mentale representatie van de traumatische gebeurtenis(sen) in zijn identiteit. Dit leidt tot de intergenerationele overdracht van historische vijanden en/of vijandsbeelden. Als een trauma een uitverkoren trauma wordt, geldt de historische waarheid niet meer.

De ideologie kent de ondergeschikte groep ook een plaats toe. Het beschrijft een definitieve omwenteling die de grondslag vormt voor een utopische samenleving. De ondergeschikte groep is voor de realisering van dit uiteindelijke doel onbruikbaar [9]. De groep wordt afgeschilderd als een kleine en geheime samenzwering die binnen de samenleving bestaat. Deze geheime samenzwering vormt een dodelijke bedreiging van de grote samenleving.

Meso niveau:

Politieke bewegingen;

Op het meso niveau bevinden zich de politieke bewegingen. Zij spelen ook een belangrijke rol in genocide. Politieke bewegingen onderscheiden zich door verschillende kenmerken. Een van die kenmerken is het (potentieel) gebruik van geweld om vooropgestelde doelen te bereiken. De ene politieke beweging is gewelddoos terwijl de andere volledig gewelddadig is. Elk van deze politieke bewegingen bevindt zich op het continuüm van pacifistisch tot genocidaal. Als een samenleving zich in een onstabiele periode bevindt, kunnen de gewelddadige bewegingen de overhand krijgen. De bewegingen selecteren de groep(en) die in de loop van de geschiedenis altijd als vijand zijn beschouwd. De verantwoordelijkheid voor het lijden van het volk wordt op deze groep geschoven. Zulke bewegingen hebben een aantrekkingskracht op de bevolking omdat zij de oude sentimenten verwoorden in nieuwe ideologieën.

Binnen een beweging of groep worden vaak dezelfde opvattingen gedeeld. Deze opvattingen bestaan uit overtuigingen ten aanzien van bepaalde problemen, motieven en "oplossingen". Ze worden verdedigd met behulp van verschillende mechanismen zoals ontkenning, selectieve perceptie, selectieve blootstelling aan informatie en andere methoden. Men zou verwachten dat normale mensen een ideologie niet ondersteunen als deze niet op waarheid berust; de geschiedenis bewijst echter het tegendeel. Hele samenlevingen hebben de meest bizarre lasterpraat en gruwelverhalen over vijandige minderheden aan -en overgenomen. Ideologieën mobiliseren personen en moedigen ze

aan tot het plegen van genocide. Interne cohesie van een groep wordt niet alleen versterkt door een ideologie, maar ook door het gebruik van geweld [10].

Als mensen zich aansluiten bij een groep verstevigt de band met de groep en verzwakt de verbondenheid met anderen buiten de groep. Het gebruik van geweld verstevigt de onderlinge band. De leden van de groep bevinden zich in een gewelddadige negatieve spiraal. Omdat massaslachtingen worden uitgevoerd door collectief opererende individuen, stelt juist een beweging mensen in staat om massaslachtingen uit te voeren [11]. Het zijn leden van een politieke beweging die in een onstabiele en bedreigende sociale omgeving gewelddaden plegen. Zij voeren de genocide uit in naam van de samenleving, de natie, het leger, de politie of de kerk [12].

Micro niveau:

Op het micro niveau bestaan drie verschillende partijen:

- a. De daders;
- b. De toeschouwers;
- c. De slachtoffers.

ad.a. De daders zijn diegenen die het moorden uitvoeren. Zij worden tot moorden aangezet door groepsprocessen en individuele psychologische processen. Bauman beweert dat de meeste van ons in staat zijn tot gruwelijkheden en in rollen vervallen die de samenleving ons toeschrijft [13]. Groepsdruk kan een belangrijke oorzaak zijn voor het plegen van moorden [14]. Etnocentrisme, de overtuiging van de superioriteit van de eigen groep of samenleving, is een voldoende voorwaarde om vijandige gedragingen tussen groepen te creëren [15].

Genocidale samenlevingen hebben een tendentie naar "Just-World" denken [16]. Het houdt de overtuiging in dat de slachtoffers het lijden aan zichzelf te danken hebben ten gevolge van hun daden of door hun slechte karakter. Ze verdienen zodoende wat ze krijgen en krijgen wat ze verdienen.

Renwick Monroe, Van der Dennen en vele andere theoretici beschouwen het psychische afstand creëren tussen de dader en het slachtoffer als de belangrijkste psychologische factor voor het plegen van genocide [17]. Er bestaan verschillende mechanismen die tot doel hebben om deze psychologische afstand te creëren. Deze mechanismen rationaliseren, sussen, ontkennen of vermijden de verantwoordelijkheid en schuld van de dader ten aanzien van zijn gewelddadige gedragingen. Deze psychisch afstandsscheppende mechanismen zijn bijvoorbeeld autorisatieprocessen, gehoorzaamheid, bureaucratie, routine, dehumaniseren, degraderen, het anonimiseren van het slachtoffer en het slachtoffer buiten de wereld van de verplichtingen plaatsen. Andere psychologische mechanismen zoals "Just-world" denken kunnen bovenstaande processen faciliteren [18].

Een groot aantal auteurs is het er over eens dat de belangrijkste voorwaarde voor genocide dehumanisatie (ontmenselijking) is. Dehumanisatie -het ultieme psychische afstandsscheppende mechanisme- kan opgevat worden als het degraderen van het slachtoffer tot het niveau van ongedierte (bestialisering) of object. Meestal gaat het - merkwaardig genoeg- gepaard met demonisering of diabolisering. Het lijkt een universeel fenomeen te zijn. De ontkenning van menselijkheid is een belangrijk onderdeel van elke definitie van dehumanisatie omdat het de nadruk legt op het aspect van uitsluiting [19].

Kelman beschouwt dehumanisatie als een van de processen waarin "de normale morele remmingen tegen geweld verzwakt worden." Hij beweert dat remmingen tegen het vermoorden van menselijke soortgenoten zo sterk zijn dat het slachtoffer van zijn menselijke status beroofd moet worden indien het systematisch moorden op een soepele en ordelijke wijze wil verlopen en/of voortgezet wil worden. Dehumanisatie creëert een perceptie van de ander als niet-mens. Als statistiek, product of vervangbaar element in een onmetelijk "spel van getallen". Het heeft onverschilligheid en ongevoeligheid tot gevolg [20].

ad.b. De rol van de zogenaamde toeschouwers in een genocide moet niet onderschat worden. Misdaden die door de staat worden begaan, worden vaak getolereerd door het publiek. De oorzaak hiervan kan liggen in onwetendheid over wat zich afspeelt en/of in het gegeven dat de moorddadige activiteiten niet zo persoonlijk bedreigend worden ervaren als wat mensen als een echte misdaad beschouwen, zoals een overval of verkrachting. Angst kan tevens een reden zijn om onverschilligheid aan te wenden, zodat de toeschouwer discriminerende en gewelddadige daden negeert. Valentino's recente "strategische" benadering van massamoord en genocide vormt een welkome toevoeging aan het theoretische repertoire [21]. Zijn benadering houdt in dat politieke leiders of elites massamoord "strategisch" (en min of meer "rationeel") in kunnen zetten als ze denken dat daarmee politieke, militaire, dan wel economische problemen kunnen worden opgelost of dat politieke bedreigingen ermee kunnen worden afgewend. Voor een dergelijke "radicale" oplossing -waartoe leiders overigens volgens Valentino niet lichtvaardig besluiten- is een breed draagvlak bij de bevolking absoluut geen vereiste. Een kleine, goed-georganiseerde en goed-bewapende minderheid kan een gruwelijk bloedbad aanrichten onder niet-georganiseerde en niet-bewapende slachtoffers. Onverschilligheid en passiviteit bij het grote publiek - en niet bloeddorst of dehumanisatie of sterke ideologische overtuiging of indoctrinatie of gehoorzaamheid - is alles wat daarbij nodig is. Men hoeft daarbij niet te veronderstellen dat de gehele mensheid "moreel corrupt" is, of "van nature slecht".

ad.c. Tijden van sociale crisis versterken de vijandigheid en agressie. Men wil de vijandigheid richten op de mensen die de problemen hebben veroorzaakt. Ze kunnen echter niet geïdentificeerd worden omdat de oorzaken te complex en te onpersoonlijk zijn. De vijandigheden worden zodoende verschoven en gericht op vervangende doelgroepen. De meest machteloze groepen worden als bedreiging ervaren voor het bezit, de wereldvisie, de groepsidentiteit, het zelfvertrouwen en het bestaan van de meerderheid [22]. Deze groepen zouden connecties met de vijand hebben en zij bezitten de welvaart en de posities die de elite van de dominante groep graag zou willen

bezitten. Het succes van de ondergeschikte groep "verklaart" het falen van de meerderheid. Een autoriteit die de ondergeschikte groep opoffert toont zich sterk in plaats van zwak. Het volk krijgt zodoende het idee dat de staat problemen die hij vóór de massamoord niet aankon nu wel aankan. Door het verslaan van de zwakken, die in hun ogen een monsterlijke bedreiging vormen, krijgen het volk en de autoriteit weer (zelf)vertrouwen.

In een samenleving waar een groep een andere groep domineert, is de kans op genocide dus groter. Dit zijn voornamelijk zogeheten "plurale" of multi-etnische samenlevingen. Door de telkens terugkerende gewelddadige behandeling van minderhedengroepen ontstaat een culturele gedragsregel die voorschrijft dat geweld een legitiem middel is om de macht te behouden en om geschillen tussen mensen te creëren.

Volgens Gurr & Harff heeft discriminatie tegen groepen die gemeenschappelijke kenmerken bezitten of dezelfde politieke voorkeur hebben, verschillende historische oorsprongen [23]. Sommigen zijn een uitloop van historische conflicten of het gevolg van de beperking van de politieke expansie van autonome groepen door een autoriteit van een natie staat. Anderen zijn het gevolg van de immigratie van minderheden. Dit zijn minderheden zonder macht die naar andere samenlevingen immigreren om daar bepaalde sociaal-economische gaten (voornamelijk in de handel) op te vullen: de zogenaamde "middlemen-minorities". Volgens van den Berghe is geen enkele groep zo kwetsbaar voor onderdrukking, achtervolging, verbanning en genocide als deze "middlemen-minorities". Zij zijn bijna altijd en als eerste het slachtoffer van dit soort praktijken: Joden in Europa, Armeniërs in Turkije, de Chinezen in Indonesië etc. [24].

De theorie voor het verschijnsel genocide?

Na het lezen van het bovenstaande zou men kunnen concluderen dat er een éénduidige verklaring of theorie voor genocide bestaat. Het is echter zo dat de wetenschappelijke wereld die zich bezighoudt met genocide enkel in staat is om determinanten, voorwaarden, vereisten, condities, remmende of faciliterende factoren, als elementen in modellen te bieden. Er is dus geen allesomvattende theorie voor genocide. De reden daarvoor is dat maatschappelijke gebeurtenissen zich niet al te makkelijk laten voorspellen. Men heeft namelijk te maken met een strategisch dilemma: de effect van elk zet gemaakt door een subject in een maatschappelijke/politieke situatie hangt af van het gedrag van andere subjecten in de samenleving.

Hoewel er een allesomvattende theorie over genocide ontbreekt, zijn de wetenschappers die dit verschijnsel onderzoeken er met elkaar over eens dat de bovenstaande condities en elementen degelijk een evidente rol spelen bij het tot stand komen van genociden. Hieronder volgt een samenvatting van die voorwaarden:

-Genociden komen vooral voor in plurale (multi-etnische) samenlevingen, waarin diverse raciale, etnische en/of religieuze groepen diepgaande scheidingen ervaren;

-De kans op genocide wordt vergroot wanneer twee groepen een langdurige geschiedenis van conflicten kennen;

-Onstabiele politieke condities (zoals oorlogen en revoluties) en tijden van economische crisis kunnen ook genociden voortbrengen;

-Een andere voorwaarde is de "labeling" van de te vernietigen doelgroep als een zondebok (bedreiging voor de meerderheid);

-En ten slotte de "neutralisatietechnieken" die worden toegepast door de daders; een zondebok en een slachtoffergroep zorgen voor de verklaring van het ineenstorten van de oude economische, politieke en sociale orde en voor de rechtvaardiging van het opzetten van de nieuwe stelsels.

R. Hovannisian heeft deze factoren toegespitst op het Armeense genocidale proces [25]:

1- Het bestaan van een plurale (multi-etnische) samenleving (Ottomaans Turkije) met duidelijke verschillen in etniciteit, ras, religie en cultuur;

2- Een gevoel van angst door de daders (Turken): ze voelden zich bedreigd;

3- Het voeren van propaganda (door de daders), van een ideologie (pan-Turkisme) die ten doel had een onderscheid aan te brengen tussen de in-group (de Turken) en de out-group (de Armeniërs) door deze laatste te dehumaniseren;

4- Een nieuwe regionale orde opstellen en daarbij elk potentiële bedreiging uitschakelen.

Na deze uitgebreide uiteenzetting van het verschijnsel genocide wordt de overstap gemaakt naar een weergave van de omstandigheden die tot de Armeense genocide hebben geleid in het hieropvolgende hoofdstuk 2.

Hoofdstuk 2

Welke omstandigheden leidden tot de Armeense genocide?

Men kan met zekerheid stellen dat massaslachtingen en genociden één van de meest markante en betreurenswaardige kenmerken van ons tijdperk zijn. Miljoenen onschuldige burgers zijn hierbij afgeslacht door staten die gedreven waren door ongerijmd en onzinnige wereldbeelden. De meesten van deze slachtoffers waren onderdanen van die staten.

Onder de meest afschuwelijke van deze catastrofes bevinden zich de omvangrijke massaslachtingen van Armeniërs tussen 1894-1896 en later de Armeense genocide van omstreeks 1915, in het Ottomaans-Turkse rijk. Tussen 1894 en 1922 hebben in het Ottomaans-Turkse rijk naar schatting anderhalf miljoen Armeniërs door vervolging, deportatie en massamoord het leven verloren. Afgezet tegen een totale Armeense bevolking binnen het rijk van circa tweeënhalf miljoen betekent dat omstreeks 60% van alle Armeniërs is omgekomen. Het grootste aantal slachtoffers is gevallen in 1915 en 1916: waarschijnlijk tussen de achthonderdduizend en ruim één miljoen mensen. Eén- à tweehonderdduizend zijn gedood tijdens een reeks georganiseerde pogroms tussen 1894 en 1896 en bij een massaslachting in en nabij de stad Adana in Cilicië in het zuidoosten van Turkije in april 1909. De overigen zijn omgekomen tijdens episoden van vervolging tussen 1917 en 1922 [1]. Niet voor niets heeft Henry Morgenthau, Amerikaans ambassadeur in het Ottomaanse rijk (residerend van 1914 tot begin 1916 in Constantinopel) opgemerkt dat: "... the whole history of the human race contains no such horrible episode as this. The great massacres and persecutions of the past seem almost insignificant when compared with the sufferings of the Armenian race in 1915..." [2].

Hoe kon het zover komen? Welke omstandigheden hebben tot deze massaslachtingen van en genocide op Armeniërs geleid? Om de context van deze daden te verduidelijken, wordt eerst een schets gegeven van het multi-culturele Ottomaanse rijk en de positie van de Armeniërs binnen dat rijk.

Een stukje geschiedenis...

Vanaf het begin omvatte de islamitische Ottomaanse heerschappij meerdere en in vele opzichten uiteenlopende bevolkingsgroepen. Naarmate het rijk zich uitbreidde, nam dat toe: anachronistisch gezegd werd het Ottomaanse imperium een multi-culturele, multi-religieuze, multi-etnische samenleving. Hoewel bij Ottomaanse veroveringen van niet-islamitische gebieden massabekeringen tot de islam soms voorkwamen, en een enkele

keer ook werden afgedwongen, was een zeker pragmatisme in religieus opzicht regel. Van overheersend belang was dat de nieuw ingelijfde christelijke boeren en stedelingen hun arbeid, bedrijf, ambacht en handel voortzetten en zo bijdroegen aan de orde, welvaart en belastinginkomsten van het rijk. Zij werden geenszins beschouwd als gelijkwaardig aan moslims - aanduidingen als "het vee van de sultan", als "honden" en "varkens" waren heel gebruikelijk - en uiteraard werden zij ook niet gezien als deel van de als islamitisch gedefinieerde gemeenschap, de *umma* of *ümmet*, maar, mits loyaal en gehoorzaam, kon hen worden toegestaan te leven naar hun eigen gewoonten en gebruiken, inclusief hun religieuze praktijken. Deze "tolerantie" was binnen de islamitische wereld vanouds vooral voorbehouden aan *dhimmis*, "de volken van het boek", die een van de beide andere monotheïstische religies, de joodse en de christelijke, beleden waar de profeet weet van had gehad. In het Ottomaanse rijk werden zij in de vijftiende eeuw formeel als *millet* ("volk") erkend en als zodanig opgenomen in de hiërarchische corporatieve structuur van het rijk. Tot ver in de negentiende eeuw hadden drie bevolkingsgroepen binnen het rijk deze *millet*-status: de Grieks-orthodoxe christenen, de Joden - van wie velen afkomstig waren uit Spanje waar zij aan het eind van de vijftiende eeuw verdreven werden - en de Armeniërs, die verschillende varianten van christendom kenden [3].

De *millet*-status impliceerde een eigen religieus-maatschappelijke organisatie onder leiding van in Constantinopel residerende patriarchen of opperrabbijnen. Deze religieuze hoofden werden door het Ottomaanse regime verantwoordelijk gehouden voor de goede orde binnen hun "kudden". Het behoren tot een *millet* bood op lokaal niveau in principe vrijheid van godsdienstuitoefening en een zekere autonomie en bescherming, vooral in de gebieden op de Balkan waar het de meerderheid van de bevolking betrof. Daar stond tegenover dat speciale *millet*-belastingen betaald moesten worden, dat de mannelijke leden uitgesloten waren van militaire dienst, en dat het hen - in tegenstelling tot moslims - verboden was wapens te dragen. Die kenmerken bevestigden en bestendigden hun collectieve inferioriteit in de ogen van moslims en betekenden ook dat bijvoorbeeld de christelijke Armeense stedelingen, boeren en herders in het oosten van Anatolië, waar ook Turken en sedentaire en nomadische Koerden leefden, lang niet altijd gevrijwaard waren van gewelddadige druk en chicanes van hun islamitische burens en de Ottomaanse autoriteiten ter plaatse.

Hoewel de situatie van de verschillende *millets*, afhankelijk van de lotgevallen van het rijk, soms beter en soms minder gunstig was, kan in het algemeen gesteld worden dat het systeem in elk geval een geïnstitutionaliseerde plaats bood aan de verschillende niet-islamitische bevolkingsgroepen met hun culturen en religies, ook al was het onmiskenbaar een tweederangsplaats.

Dus vóór de negentiende eeuw (of pré-moderne tijd) bekleedde de Armeense gemeenschap in het Ottomaanse rijk een lage sociale status. In de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw vond er echter een snelle progressie en sociale mobiliteit plaats van deze minderheidsgroep dat het gevolg was van de groeiende kapitalisme en de toenemende mogelijkheden om aan dat proces deel te nemen. Naast deze positieve economische ontwikkeling was er ook een zekere bloei op het gebied van cultuur en toegenomen politieke assertiviteit van de Armeense gemeenschap

waarneembaar. Veel schrijvers spreken ook wel van een renaissance van Armeniërs gedurende de negentiende eeuw. Deze ontwikkeling (de Armeense renaissance), in al zijn dimensies werd als bedreigend ervaren door de staat die het begon te zien als een verstoring van de éénheid binnen het rijk. Want zoals reeds eerder werd vermeld werden Armeniërs volgens islam en islamitische wetten (Shariah) getolereerd zolang ze geen eisen stelden om als gelijke van moslims te worden behandeld. De modernisering die de Armeense gemeenschap meemaakte was in de ogen van de Ottomaanse elites en de sultan en zijn regering een ondermijning van de traditionele structuur van de samenleving (superioriteit van moslims en inferioriteit van Armeense christenen) binnen het Ottomaanse rijk [4].

In deze zelfde periode waren ook een aantal andere belangrijke ontwikkelingen in het rijk te bespeuren:

- De Ottomaanse elites waren zich er tijdens de eerste eeuwen ten volle van bewust dat het Ottomaanse rijk het grootste en machtigste islamitische rijk was dat ooit had bestaan. De meesten schreven aan dat rijk, zijn militaire macht, zijn godsdienst en beschaving - en daarmee aan zichzelf - een niet te evenaren en onweerstaanbare superioriteit toe. Aanvankelijk was er nog wel openheid geweest voor culturele vernieuwingen van buitenaf, bijvoorbeeld wat betreft militaire strategieën en technieken, de ontwikkeling van artillerie en zeevaart, van architectuur, filosofie en kunst, en mede daardoor kon Constantinopel in de zestiende eeuw uitgroeien tot een voor die tijd veelzijdig kosmopolitisch centrum. Naarmate het rijk zich echter verder consolideerde en de invloed van de orthodoxe islam, mede door de incorporatie van de Arabische gebieden, toenam, werden culturele zelfgenoegzaamheid en afsluiting voor invloeden van buiten, zowel vanuit Perzië als vanuit Europa, regel [5]. Dat ging goed zolang het rijk nog kon gelden als relatief geavanceerd en militair machtig binnen de toenmalige vroeg-moderne wereld. Maar toen die wereld buiten het imperium zich verder ontwikkelde, vooral in West-Europa en in Rusland, de tussenstatelijke druk op het rijk daardoor toenam, en interne hervormingen uiterst moeilijk bleken, raakte het verder en verder achterop;

- Tegelijkertijd was er een streven naar onafhankelijkheid waarneembaar van de minderheidsgroepen binnen het Ottomaanse rijk. In 1829 was Griekenland onafhankelijk geworden, en na het verdrag van San Stefano in maart 1878, werden Roemenië, Servië, Montenegro en Bulgarië of autonome regioenen of onafhankelijke staten [6];

- Een andere omstandigheid was de geografische vestigingsplaats van de Armeense minderheid, namelijk aan de grens tussen het Ottomaanse rijk en Rusland. De relatie tussen deze twee mogendheden was in die periode alles behalve harmonieus. In deze context werden de Armeniërs gezien als een groep die met de Russen zou kunnen samenspannen tegen het Ottomaanse rijk om zich te kunnen manifesteren als een autonome en onafhankelijke staat net als de rest van de minderheidsgroepen die zich reeds hadden afgescheiden van het rijk [7];

- In de negentiende en twintigste eeuw waren er drie Armeense politieke partijen actief in het Ottomaanse rijk en Rusland. Deze waren de Armenakan-partij, de Hnchakist-partij en de Dashnaktsutiun. Alle drie waren nationalistisch getint en waren voorstanders van

een zekere mate van autonomie en onafhankelijkheid van de Armeense gemeenschap binnen het Ottomaanse rijk [8].

Provocatie these?

Gezien het streven naar onafhankelijkheid, de geografische vestigingsplaats van de Armeniërs en de politieke partijen van deze minderheidsgroep zou men kunnen concluderen dat de Armeniërs de massaslachtingen van 1894-1896 aan zich zelf te wijten hebben. In de literatuur noemt men dit ook wel de "provocation thesis" [9]. Maar deze stelling is niet houdbaar en wordt door vele vooraanstaande historici betwist; zo'n stelling is namelijk te simplistisch. Ten eerste brengt het denken in termen van provocatie en vergelding het risico met zich mee dat onvoldoende wordt onderkend dat de "reagerende partij" beschikt over meerdere gedragsopties en niet wordt beargumenteerd waarom gekozen wordt voor een bepaalde (gewelddadige) reactie. Een betoog in termen van "provocatie" krijgt dan ook vaak een apologetische strekking: het dient ter rechtvaardiging van het handelen van de "reagerende partij" [10]. Ten tweede moet men om een maatschappelijke gebeurtenis te kunnen analyseren en te verklaren een onderscheid maken tussen twee significante punten; de objectieve werkelijkheid (objectief) en de perceptie van die werkelijkheid door de subjecten in de samenleving (subjectief) [11].

In casu moet men zich dus de volgende twee vragen stellen:

I. Vormden de Armeniërs werkelijk een bedreiging voor het regime van sultan Abdul Hamid II? (de objectieve vraag) en,

II. Werden de Armeniërs als een bedreiging gezien door dat regime? (de subjectieve vraag).

Er werd reeds vermeld dat sultan Abdul Hamid II de éénheid binnen het Ottomaanse rijk wilde behouden; de bovenstaande gebeurtenissen vormden in zijn perceptie de ondermijning van het millet systeem. Hij was een voorstander van de traditionele islamitische hiërarchie binnen de samenleving. De staat begon de Armeniërs dus niet meer te zien als een trouwe millet, maar als een opstandige minderheidsgroep die zelf agressie uitlokte. Maar de objectieve werkelijkheid gaf een ander beeld. Het is waar dat ook de Armeense gemeenschap als de andere minderheidsgroepen binnen het rijk streefde naar emancipatie en gelijke behandeling. Ook is het zo dat de Armeense politieke partijen voorstander waren van autonomie van de Armeense gemeenschap. Maar deze roep naar een betere behandeling en autonomie kwam tot uiting in kleine protestacties gevoerd vanuit deze gemeenschap. Bovendien deden niet alle Armeniërs mee, maar slechts een kleine minderheid. In zijn artikel "The Armenian crisis" merkt Davison op dat deze kleine groep die wel acties en protesten voerde uit Armeniërs

bestond met een hoge sociale status. Hij voegt hier aan toe dat deze echter een ordelijke Turkije wensten en ervoor pleitten dat autonomie slechts mogelijk zou zijn binnen Turkije en niet onder Russische dominantie [12].

Dus in objectieve zin was er geen sprake van een reële bedreiging aan de kant van de Armeniërs. Maar in de perceptie van de staat werden die Armeense politieke partijen in de context van de renaissance, geografische vestigingsplaats van de Armeniërs, toenemende realisatie van autonomie van andere minderheidsgroepen en druk van de kant van West-Europa en Rusland als dreigend ervaren. Het deels door deze veelomvattende omstandigheden, deels door eigen toedoen in het nauw gebrachte regime was niet bij machte een realistische taxatie te maken van de Armeense problematiek. Ook was het niet bereid tot een politiek die deze problematiek langs vreedzame weg in betere banen zou kunnen leiden. In plaats daarvan gaf het er, uit eigen vernedering en daardoor opgeroepen wraakzucht, de voorkeur aan de gepercipieerde dreiging met zwaar geweld tegen de Armeense bevolkingsgroep te beantwoorden. Amper twee decennia later zouden dezelfde mechanismen onder ten dele andere omstandigheden een ander Turks regime aanzetten tot genocidale vervolging van de Armeniërs.

Genocide van 1915

Twee staatsgrepen, in 1908 en 1909, ook wel aangeduid als de "Jong-Turkse revolutie", maakten een einde aan het bewind van sultan Abdul Hamid II. Na 1878, toen de autocratische heerschappij van de sultan binnenslands gevestigd raakte en het resterende Europese deel van het rijk door het Verdrag van Berlijn voorlopig gered leek, was het regime er steeds in geslaagd nieuwe militaire confrontaties met de grote mogendheden te vermijden. Dat vereiste dat in de binnenlandse politiek van tijd tot tijd concessies werden gedaan aan hun invloed en imperialistische belangen en dat in de buitenlandse politiek zo nu en dan verliezen werden geïncasseerd. In 1882 was Egypte overgegaan in Britse handen; in 1885 konden de zuidelijke Bulgaarse gebieden zich bij de noordelijke voegen zonder Ottomaanse militaire interventie; en na jarenlange verwickelingen rondom Kreta, die in 1897 nog tot een korte Turks-Griekse oorlog leidden, had het eiland, met zijn in grote meerderheid christelijke bevolking, onder internationale druk een semi-autonome status verworven.

Ook ten tijde van de Armeense massaslachtingen in 1894-1896 was buitenlands militair ingrijpen voorkomen. Binnen het rijk voerde het regime een serie veranderingen door die primair ten doel hadden de eigen positie en de greep van het centrum op het rijk te versterken. In weerwil van de sterke heroriëntatie op de islam en de afkeer van het Westen, werd daarbij gebruik gemaakt van kennis, kapitaal en technologie uit Europa. Met Franse steun werd over het gehele rijk een netwerk van telegraafposten aangelegd waardoor het centrum en de regio's nauwer met elkaar verbonden werden dan ooit

tevooren. In 1888 werd Istanbul aangesloten op het spoor naar Wenen en met Duitse steun werd begonnen met de aanleg van een spoorlijn door Anatolië, die deel uitmaakte van de fameuze spoorweg van Berlijn naar Bagdad, en een andere lijn van Damascus naar Medina in de Hadjaz. Ter versterking van het civiele bestuur en de strijdkrachten werd naar Europees voorbeeld een serie instituten voor hoger onderwijs in het leven geroepen die het toekomstige kader van ambtenaren en officieren voor het rijk moesten leveren. Daartoe werden tevens het middelbaar en lager onderwijs uitgebreid en verbeterd. Ook kwam het tot een aanzienlijke uitbreiding van de Turkse pers, zij het onder strenge censuur [13].

Deze ontwikkelingen leidden tot een snelle groei van nieuwe hooggeschoolde beroepsgroepen binnen het rijk, kernen van een nieuwe Ottomaans-Turkse middenklasse, en juist vanuit deze groepen ontstond de oppositie die het regime uiteindelijk ten val bracht. De oppositiebeweging werd met de verzamelnaam "Jong-Turken" aangeduid. De politieke organisatie die uit deze beweging ontstond, kreeg als naam "Comité voor Eenheid en Vooruitgang" (*İttihad ve Terakki*).

Ten tijde van de Jonge Ottomanen rond 1875 werd nog gedacht in termen van een "Ottomaanse natie", die alle religieus, cultureel en etnisch verscheiden bevolkingsgroepen zou kunnen omvatten binnen een seculiere en constitutionele "Ottomaanse staat" op parlementair-democratische grondslag. Daarentegen had Abdul Hamid II op allerlei manieren het "islamitische karakter" van het Ottomaanse rijk geaccentueerd. Joodse en christelijke minderheden werden daarbij uitgesloten, maar alle islamitische minderheden - Arabieren, Koerden, Albanezen, Tartaren, Tsjerkessen en andere - werden nadrukkelijk bij het rijk betrokken, terwijl aan de Turken, als "het eerste volk van de islam", een rol als beschermer van alle islamieten ter wereld werd toebedacht. Daardoor deden ook pan-islamitische ideeën opgeld. Ten tijde van de Jong-Turkse staatsgrepen in 1908 en 1909 was een liberaal getint "Ottomanisme" onder de elites en onder de Griekse en Armeense minderheden zeker nog niet dood en "islamisme" was, ook onder brede lagen van de islamitische bevolkingsgroepen, sterk aanwezig, maar de nieuwe Jong-Turkse machthebbers, in het bijzonder de militairen onder hen, hadden weinig op met beide ideologieën. Voor hen stond het handhaven en militair versterken van het rijk voorop, islamieten waren zij slechts in naam, en op grond van hun eerste buitenlandse politieke ervaringen meenden zij dat "Ottomanisme" verdere afbrokkeling en verzelfstandiging van gebiedsdelen met overwegend christelijke bevolkingen (Bosnië-Herzegowina, Bulgarije en Creta) niet voorkwam. Een mengeling van Turks-nationalistische en pan-Turkse of "Turaanse" ideeën - onder andere ontwikkeld door de door Durkheim geïnspireerde socioloog en ideoloog Ziya Gökalp - werd voor hen richtinggevend. "Ottomaans" werd synoniem met "Turks" en de identiteit van het rijk werd meer en meer gedefinieerd in termen van etnisch Turks nationalisme [14]. Het moet hierbij echter ook worden vermeld dat de Armeense gemeenschap de ondergang van het regime van de sultan en de daaropvolgende restoratie van de constitutie van 1876 als zeer positieve veranderingen tegemoet zag. Armeniërs hoopten dat er eindelijk door deze ontwikkelingen hun positie binnen het rijk zou verbeteren [15].

Het nieuwe regime werd gedomineerd door drie "sterke mannen": Enver Pasja, generaal en minister van oorlog; Talaat, minister van binnenlandse zaken en *İttihad*-partijleider;

en Djemal Pasja, generaal en minister van marine. Dit regime was niet langer traditioneel: de plaats van de autoritaire sultan was ingenomen door populistische leiders, die niet meer op de islam maar op militair denken en op een extreem Turks nationalisme georiënteerd waren.

Op centraal niveau werd in naam van de nieuwe gelijkheid weliswaar in zoverre gebroken met de oude *millet*-status van de minderheden dat mannen uit deze groepen nu ook oproepbaar werden voor militaire dienst. Bij wet werden "separatistische" genootschappen van etnische en nationale groepen verboden. "Turkificatie" werd voorts nagestreefd door het gebruik van het Turks in het openbare leven dwingend voor te schrijven [16]. De wending naar Turkse etnisch nationalistische en "Turaanse" of pan-Turkse politieke ideeën bracht diegenen binnen de *Ittihad*-partij die deze ideeën waren toegedaan uiteindelijk in structurele oppositie met de niet-Turkse christelijke minderheden, vooral Armeniërs. Dit hadden Armeniërs niet verwacht. Ze hadden gehoopt dat het nieuwe regime hen meer bescherming en autonomie zou bieden en een betere behandeling zou bewerkstelligen.

Wanneer het *Ittihad*-regime, en in engere zin het driemanschap van Enver, Talaat en Djemal, besloten heeft tot systematische genocidale vervolging van de Armeniërs is niet precies bekend, maar het is aannemelijk dat een dergelijk besluit in december 1914 of januari 1915 tot stand is gekomen. Het kan in verband worden gezien met de toenemend offensieve en Turks-nationalistische opstelling en politiek van het regime.

Zoals eerder betoogd, behoorde zowel het idee als de praktijk van massaal gewelddadig optreden tegen (christelijke) minderheden al lang tot de Ottomaanse politiek-militaire traditie, en in het geval van de Armeniërs lagen de massamoorden uit 1894-1896 en 1909 nog in ieders geheugen. Bovendien waren de mogelijkheden van een politiek van geweld tegen de minderheden in kringen van de *Ittihad*-partij tussen 1911 en 1914 herhaaldelijk besproken [17]. Ook waren met het uitbreken van de oorlog diverse nationalistische maatregelen genomen: alle capitulaties met hun extra-territoriale privileges werden afgeschaft, Turkse ondernemingen werden gedwongen hun niet-Turkse personeel te ontslaan, het gebruik van de Turkse taal werd verplicht gesteld en strenge censuur op al het post-en telegraafverkeer werd ingesteld. Publiekelijk werd door de autoriteiten fel gewaarschuwd tegen de veronderstelde "economische dominantie" en het potentiële "verraad" van Joden, Grieken en Armeniërs. Ook nam het geweld tegen de minderheden toe.

Het geweld tegen de Armeniërs begon grootschalige en systematische vormen aan te nemen. De Armeense troepen binnen de Turkse leger werden ontwapend en ze werden omgevormd tot "arbeidsbataljons" voor militair transport, de aanleg van fortificaties en het onderhoud van wegen. In de daarop volgende maanden werden de ontwapende Armeense soldaten in groepen van tientallen en honderden tegelijk door Turkse legereenheden en Koerdische hulptroepen omgebracht: op afgelegen plaatsen werden zij doodgeschoten, over de randen van ravijnen gedreven, tot zware arbeid gedwongen totdat ze van vermoeidheid en uitputting het leven lieten, met bajonetten gestoken en aan elkaar gebonden in rivieren gegooid [18].

Daarna begonnen de Turkse troepen en de gendarmerie in samenwerking met civiele ambtenaren systematisch scherper op te treden tegen lokale Armeense gemeenschappen. Er kwam een deportatie-beweging op gang: over het gehele rijk werd de Armeense bevolking van gehuchten, dorpen, stadjes en steden, district na district en provincie na provincie, opgepakt, bijeengedreven en gedeporteerd. Daarbij deden zich vele plaatselijke en regionale variaties voor, maar het globale patroon was als volgt. Veelal werden eerst alle nog resterende Armeense mannen op last van civiele of militaire autoriteiten door aanzegging of door de publieke omroeper opgeroepen zich op een bepaalde tijd te melden bij een kerk, een bestuursgebouw, een moskee of op een marktplein. Eenmaal daar aangekomen, werden ze of onmiddellijk gearresteerd of kregen ze te horen zich binnen één of enkele dagen gereed te maken voor "evacuatie". In het eerste geval werden ze vaak kort vastgezet en daarna in groepen aan elkaar geboeid onder bewaking weggevoerd. In het andere geval hadden ze korte tijd om zaken te regelen en eventueel een deel van hun bezit te verkopen. In weer andere gevallen, vooral in gehuchten en dorpen waar grote familiegroepen gezamenlijk op boerderijen leefden, werden de inwoners vaak door gendarmes en troepen op staande voet weggevoerd, soms met meeneming van het allernoodzakelijkste en altijd met achterlating van al het andere.

Degenen die op transport werden gesteld, wachtte vrijwel zonder uitzondering een gruwelijk lot. Plotseling verdreven van hun woon- en werkplaatsen, vaak al gescheiden van verwanten, zonder geschikte uitrusting en zonder voldoende levensmiddelen, waren zij nagenoeg weerloos en overgeleverd aan de Turkse autoriteiten. Bij deportaties van uitsluitend mannen verwerden de transporten vaak na korte tijd tot massaslachtingen. Bij het bereiken van afgelegene stukken weg, soms al na tien of twintig kilometer buiten de plaats van vertrek, gingen de bewakers over tot moord op de gedeporteerden. Ze werden daarbij ook wel bijgestaan door in hinderlaag liggende Turkse en Koerdische troepen of door bendes bereden bandieten (*chetti's*), die al in een bepaald gebied bestonden en actief waren, dan wel speciaal voor dit doel gevormd werden uit vrijgelaten criminelen. Ook bewapende groepen *mohadjirs*, recente islamitische vluchtelingen en verdrevenen uit de Balkan en de Kaukasus, speelden soms een rol. Uit de verzamelingen ooggetuigeverslagen, diplomatieke correspondentie en andere berichten die bijeen gebracht zijn door Bryce en Toynbee (1916) en Lepsius (1919) zijn talloze gevallen bekend van zware mishandeling en moord op grote groepen, van seksuele verminking, van levend begraven worden in zelfgedolven graven, van collectieve verbranding, ophanging en verdrinking. Bij gemengde transporten van hele families werden de jongens en mannen vaak al spoedig beroofd van wat hun nog restte en vervolgens omgebracht. Bij transporten van vrouwen en kinderen, soms dagen, soms weken of zelfs enkele maanden na het vertrek van de mannen, kwam het ook veelvuldig tot geweld van de zijde der bewakers en anderen. Groepen vrouwen en kleine kinderen kregen soms de gelegenheid collectief over te gaan tot de islam, ze werden dan ondergebracht bij islamitische boeren langs de route. Achterblijvende kleine kinderen, in vele gevallen tot wezen gemaakt, werden gedood, in Turkse en Koerdische huishoudens opgenomen of voorlopig in bestaande en geïmproviseerde weeshuizen geplaatst. In andere gevallen werden jonge vrouwen en kinderen door hun bewakers als slaven verkocht [19].

Tegelijkertijd werd de Armeense bevolkingsgroep ook gauw beroofd van een groot deel van haar leiderschap. Vanaf 24 april 1915 werden in grondig voorbereide acties onder coördinatie van Talaat's ministerie van binnenlandse zaken duizenden leidende Armeniërs gearresteerd. In de nachten van 24, 25 en 26 april werden omstreeks 650 politiek, economisch en cultureel vooraanstaande Armeniërs in Istanbul opgepakt en onmiddellijk per trein afgevoerd, kort daarop werden ze vrijwel allemaal vermoord [20].

Behalve door het directe geweld van bewakers, gendarmes en soldaten, bandieten en andere vijandige groepen, kwamen vele Armeniërs om door de deportaties zelf en de opzettelijk slechte condities waaronder die georganiseerd werden. Er kan geen twijfel over bestaan dat de Turkse autoriteiten van meet af aan de deportaties gebruikten als een middel tot vernietiging van de gedeporteerden.

Conclusie:

Zo voltrok zich het Armeense genocidale proces: door dodelijke deportaties gepaard aan massamoorden. In totaal zijn waarschijnlijk tussen de 1,2 en 1,4 miljoen Armeniërs in de loop van 1915 bij de deportaties betrokken geraakt [21]. Gezien dit enorme aantal en het feit dat de deportaties voor het overgrote deel te voet plaatsvonden over zeer lange afstanden, zette het hele deportatieproces zich nog voort in 1916 en in sommige gebieden tot in 1917.

Met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, het verbreken van de diplomatieke betrekkingen met Engeland, Frankrijk en Rusland, had het Turkse *Ittihad*-regime zich ten opzichte van het buitenland een grote mate van autonomie weten toe te eigenen. Binnenslands werd die autonomie vergroot door de staat van beleg en het verdagen van het parlement in verband met de oorlog. Georiënteerd op extreem Turks nationalisme, was het regime in meerderheid vastbesloten de oorlogssituatie onder meer te gebruiken om de vijandig en bedreigend geachte Armeense minderheid te vernietigen. Dat van die minderheid als geheel tussen 1908 en 1914 op geen enkele wijze een reële bedreiging was uitgegaan, deed daarbij niet ter zake, het Turkse leiderschap werd beheerst door een blind geloof in een Armeense dreiging en incidentele voorbeelden van Armeens verzet werden aangegrepen om de hele Armeense minderheid collectief schuldig te verklaren en in feite in overgrote meerderheid zonder proces ter dood te veroordelen. Niet langer geremd in hun handelingsvrijheid en belemmerd door de dominantie en bemoeienis van de drie grootmachten, die nu ook geen protectie konden bieden aan de Armeniërs, stond weinig meer de uitvoering van de voorgenomen vernietiging in de weg. Met een voor de Ottomaanse militaire en civiele bureaucratie opvallende mate van doelgerichtheid en efficiëntie en gecoördineerd door een al voor de oorlog opgerichte geheime Speciale Organisatie werd de vervolgingspolitiek vrijwel overal in het rijk meedogenloos doorgezet [22].

Het bovenstaande genocidale proces wordt zeer treffend samengevat in een citaat van Helen Fein: „The victims of twentieth-century premeditated genocide - the Jews, the Gypsies, the Armenians - were murdered in order to fulfill the state's design for a new

order..... War was used in both cases.....to transform the nation to correspond to the ruling elite's formula by eliminating the groups conceived of as alien, enemies by definition" [23]. Hiermee wordt dit hoofdstuk afgesloten. Hierna zal in hoofdstuk 3 onderzocht worden in hoeverre criminologische theorieën behulpzaam kunnen zijn bij de interpretatie en verklaring van de Armeense genocide.

Hoofdstuk 3

Criminologische verklaringen voor het Armeense genocidale proces?

In het vorige hoofdstuk werd een uiteenzetting gegeven van de omstandigheden waaronder de massaslachtingen van en genocide op Armeniërs heeft plaatsgevonden. Men zou dus kunnen stellen dat: Deze gebeurtenissen behoren definitief tot het verleden, het is allemaal gebeurd, onherroepelijk, het kan niet meer ongedaan gemaakt worden. Dat is zeker waar, maar zo'n besef kan echter fatalisme oproepen; het is zo gegaan, dus heeft het zo moeten zijn. Hoezeer de ontwikkelingen vanaf een bepaald moment ook gedetermineerd zijn en hoe onafwendbaar de gebeurtenissen zich ook voltrekken, van enig onvermijdelijk voorbeschikt noodlot is uiteraard geen sprake. Genocidale processen zijn noch voorbeschikt, noch onvermijdelijk, maar worden onder bepaalde omstandigheden begonnen door bepaalde mensen en op gang gehouden door doelbewust georganiseerd menselijk handelen, en ook al krijgen dergelijke processen na verloop van tijd een relatieve autonomie, dan nog blijven, zoals bij elk politiek handelen, alternatieve mogelijkheden bestaan.

Hieronder zal getracht worden om aan de hand van criminologische theorieën het proces van de Armeense genocide te interpreteren en te verklaren. Deze theorieën zijn de civilisatietheorie, de theorie van sociale uitsluiting en de neutralisatietheorie.

Civilisatietheorie

Uit de studies van Ton Zwaan over staatsvorming en geweld, nationalisme en vervolging blijkt dat de civilisatietheorie van Norbert Elias de afgelopen decennia internationaal veel aandacht heeft getrokken en de belangstelling lijkt nog steeds toe te nemen. Tegenwoordig zijn op allerlei plaatsen onderzoekers uit verschillende disciplines doende zijn ideeën te bediscussiëren en toe te passen [1]

In zijn studie over het civilisatieproces in West-Europa heeft Elias bepaalde veranderingen in het gedrag en de affectiehuishouding van mensen in verband gebracht met specifieke veranderingen van hun samenlevingsvormen. Het gaat om samenhangen tussen psychogenese en sociogenese, tussen het civilisatieproces en andere processen van maatschappelijke verandering en ontwikkeling. Het civilisatieproces komt neer op een drietal complexen van veranderingsprocessen:

- Ten eerste dwingen de voornaamste maatschappelijke ontwikkelingen steeds meer in de richting van een meer gedifferentieerde, gelijkmatiger, meerzijdiger en stabielere zelfregulering van mensen, in de dynamische balans tussen maatschappelijke dwang en zelfdwang komt op langere termijn een zwaarder accent te liggen op het laatste. Dat gaat gepaard met meer demping van de driften en directe affectieve aandoeningen wat onder andere tot uiting komt in processen van toenemende psychologisering en rationalisering en in een uitbreiding en verschuiving van gevoelens van schaamte en pijnlijkheid [2]. Waar deze ontwikkelingen aanvankelijk vooral de bovenlagen betreffen, gaan zij mettertijd ook voor bredere lagen van de bevolking gelden: naarmate ook zij meer opgenomen worden in het vlechtwerk van de zich differentiërende samenleving raken de dwang tot vooruitzien en de zelfdwang meer en meer verbreid;

- Het tweede complex behelst een afname van de contrasten in positie en gedragscode tussen verschillende sociale lagen en ook in het gedrag van individuele mensen. Grote collectieve verschillen en individuele schommelingen in het gedrag verminderen, variaties en nuances worden belangrijker. Onder druk van voortgaande functiedeling en sociale differentiatie wordt de wederzijdse afhankelijkheid van allen binnen de samenleving in de loop de tijd gelijkmatiger. Dat gaat hand in hand met een toenemende binding van de bovenlagen en een sterkere druk van sociaal stijgende onderlagen [3];

- Ten derde hangen deze ontwikkelingen van de civilisatie, van de gedragsstandaarden en de persoonlijkheidsstructuur van mensen, samen met lange-termijnprocessen van geweldsmonopolisering en staatsvorming die op de lange duur bijdragen aan toenemende, duurzame en stabiele pacificering van de samenleving [4]. Wanneer een bepaald stadium van ontwikkeling is bereikt, impliceert geciviliseerd gedrag uitsluiting van geweld in de tussenmenselijke omgang, en op het niveau van de hele samenleving een evenwichtige en getemperde beheersing van voorkomend geweld door de staat. De verhoofsing van de krijgers, de ontwikkeling van een vrije krijgsadel tot een hof- en dienstadel, is hierin een belangrijke fase.

Elias beschouwt deze drie samenhangende complexen veelal over een periode van zo'n vijf tot zeven eeuwen. Hij hanteert steeds een lange-termijnperspectief omdat hij standaarden van civilisatie als historische en dynamische producten van menselijk samenleven beschouwt. Het gaat er hem uitdrukkelijk om zicht te krijgen op de voornaamste hoofdlijnen van het civilisatieproces.

Bezien vanuit een dergelijk lange termijn perspectief bereikte het Ottomaanse imperium het hoogtepunt van zijn macht in de zestiende eeuw: het was toen het grootste islamitische rijk, het was militair machtig, het gold als tamelijk geavanceerd en het werd door andere staten gerespecteerd. Daarna zette schoksgewijs een proces van neergang en machtsverlies in dat in de zeventiende en achttiende eeuw onder andere tot uiting kwam in zware militaire nederlagen, het verlies van territoria in de periferie van het rijk, herhaalde ernstige politieke crises in het staatscentrum, en prestigeverlies. Overigens keerden in deze eeuwen zo nu en dan nog de kansen en dan wist het rijk zijn positie tijdelijk weer te verstevigen. Maar in de negentiende eeuw kreeg deze hele ontwikkeling een hoger tempo en een grotere omvang: de politiek-militaire en economische

concurrentiedruk vanuit andere staten nam verder toe en voorheen onderhorige christelijke minderheden binnen het rijk -Serviërs, Grieken, Roemenen, Bulgaren- vormden door gewelddadige opstand en met internationale steun binnen het oude imperiële territorium nieuwe staten die vijandig stonden tegenover het nu sneller inkrimpende imperium. De Russisch-Turkse oorlog in de jaren 1877-1878 bedreigde rechtstreeks het kerngebied van het rijk en liep bijna uit op een definitief einde.

Het ging dus om een lang en gedurig proces van machtsverlies dat vanaf het laatste kwart van de negentiende eeuw acute vormen begon aan te nemen. Al halverwege de zeventiende eeuw waren sommigen binnen de Ottomaanse elites zich bewust van deze ontwikkeling en aan het einde van de achttiende eeuw was dit besef bij velen aanwezig, maar tot een realistische diagnose van de situatie kwam het niet. De meesten blikten terug naar de "gouden tijd" uit het verleden en meenden dat verbetering slechts mogelijk was door geloofsherstel, naleving van de islamitische wet, en een terugkeer naar de verondersteld zuivere Ottomaanse tradities van weleer. De enkelen die in het begin van de negentiende eeuw verbetering nastreefden door hervorming en vernieuwing moesten dat, samen met de toenmalige sultan, met de dood bekopen, en pas na de zeer bloedige machtsgreep van sultan Mahmud II in 1826 kon een begin gemaakt worden met hervormingen. Die hervormingen, en ook latere in de negentiende eeuw, bleken echter niet voldoende om de Ottomaanse staat en samenleving een wezenlijk andere koers te geven en waren ze evenmin toereikend om het proces van doorgaand machtsverlies te keren. Tegen het einde van de negentiende eeuw raakte het besef dat het rijk in een diepe crisis verkeerde en door buitenlandse en binnenlandse vijanden fundamenteel in zijn voortbestaan werd bedreigd wijdverbreid onder de Ottomaans-Turkse elites en in delen van de vanouds dominerende Turkse bevolkingsgroep.

Het Ottomaans militair-agrarische imperium werd eeuwenlang gekenmerkt door een uitgesproken autocratische politieke traditie en staatsstructuur. Ook waren de verhoudingen tussen de "civiele" heersers -de sultans en hun regeringen- en delen van de militaire elite en het leger van tijd tot tijd zeer wankel gebleken. Tot in de jaren '20 van de twintigste eeuw kan de autocratische staatsstructuur, eerst "traditioneel", in de latere negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw in bureaucratische en technische opzichten meer "gemoderniseerd", zelfs beschouwd worden als de voornaamste belemmering voor effectieve hervormingen van het rijk [5]. De territoriale afkalving in de negentiende eeuw vertoonde steeds hetzelfde patroon: een combinatie van toenemende concurrentiedruk vanuit andere staten met opstand binnen een deel van het rijk, polarisering tussen de centrale heersers en de leiders van de opstand, meestal mislukkende pogingen vanuit het centrum de opstand met militair geweld te bedwingen, en tenslotte afscheiding. Keer op keer deed dit afbreuk aan het bereik en de stabiliteit van het geweldsmonopolie van de Ottomaanse staat. Ook herhaalde militaire reorganisaties in de negentiende eeuw bleken niet toereikend om dit proces tot stilstand te brengen. Het is opvallend dat de opeenvolgende centrale heersers binnen de autocratische staat in wezen steeds opnieuw op nagenoeg dezelfde wijze bleven reageren. Hoewel de mislukkingen van hun politiek zich aaneenregen, kwamen zij niet tot andere strategieën maar bleven zij volhardend en zonder succes streven naar handhaving en herstel van oude machtsposities. Zoals uit het voorgaande is gebleken heeft dit streven naar behoud of uitbreiding van deze machtsposities geleid tot een

georganiseerde destructie van de Armeense minderheid.

Het gaat hier om lange-termijnprocessen van maatschappelijke differentiatie, functiedeling en -specialisatie enerzijds, en anderzijds om processen van maatschappelijke integratie. Het zal duidelijk zijn dat Elias er in zijn civilisatietheorie naar heeft gestreefd om afzonderlijke aspecten van samenlevingen en mensen te plaatsen binnen en te begrijpen vanuit een beeld, een voorstelling, van het grotere geheel. Om een aspect van een samenleving te kunnen begrijpen verbindt deze theorie dat aspect veelal met een beschouwing over de structuur en de dynamiek van die samenleving als geheel [6].

Genocidale vervolging en vernietiging van bevolkingsgroepen en minderheden is in de geschiedenis van de mensheid zowel een uitzonderlijk als een weerkerend verschijnsel. Gevallen van collectieve vervolging en massamoord zijn bekend uit alle grote beschavingen, uit imperia vanaf de oudheid tot in de twintigste eeuw, uit dynastieke en nationale staten, uit pré-industriële en industriële maatschappijen, uit "pré-moderne" en "moderne", en uit kapitalistische en communistische samenlevingen. Genocidale vervolging is dus niet beperkt tot een min of meer duidelijk af te bakken type samenleving, een *persecuting society*, noch in het bijzonder kenmerkend voor een bepaald historisch stadium, zoals *modernity*. Maar dat betekent uiteraard niet dat de historisch veranderlijke condities van politiek en economie, van sociale organisatie en bevolkingssamenstelling, cultuur en civilisering niet relevant zouden zijn. Integendeel: de aard en het verloop van elk specifiek geval van groepsvervolging zijn gerelateerd aan de aard en ontwikkeling van de gehele samenleving waarin de vervolging plaatsvindt. Zo bezien is elk geval van vervolging uniek en kan slechts begrepen worden door het te plaatsen binnen de context waarvan het deel uitmaakt.

Daarom is in hoofdstuk 2 de genocidale vervolging van Armeniërs geplaatst in de context van de lange-termijnontwikkeling van het Ottomaanse rijk. Er werd duidelijk dat de Armeense genocide onder bepaalde condities plaatsvond; voorafgaande ingrijpende veranderingen in de internationale tussenstatelijke betrekkingen, in de betrokken staatsorganisaties, en een sterk toegenomen macht van nieuwe politieke elites met een radicaal nationalistische ideologie. Nadat deze zich meester wisten te maken van de centrale staatsmacht wendden zij die aan om hun ideologische doelstellingen te verwerkelijken; de systematische ontrecting, vernedering en vernietiging van de Armeniërs.

De bruikbaarheid van de civilisatietheorie

De civilisatietheorie is in veel opzichten globaal. Een voordeel daarvan is dat de theorie goed kan fungeren als een ruim, interpretatief en attenderend kader. Maar wanneer de theorie geconfronteerd wordt met de ontwikkeling van bepaalde concrete samenlevingen komen in eerste instantie toch vooral variaties en verschillen naar voren en ontstaat behoefte aan specifiek historisch-sociologische redeneringen om bepaalde ontwikkelingen te kunnen begrijpen en te verklaren. Zo is bijvoorbeeld het

staatsvormingsproces in diverse gevallen op heel verschillende wijze verlopen. In Nederland was het zo dat een gedecentraliseerde staatsorganisatie onder leiding van overwegend burgerlijke elites gedurende enkele eeuwen heeft bijgedragen aan een hoge mate van pacifisering van de samenleving. In het Ottomaanse imperium daar entegen heeft een gecentraliseerde staat onder overwegende leiding van krijgerselites eeuwenlang wel een zekere mate van pacificatie gebracht, maar heeft die staat ook sterk bijgedragen aan het voortduren van omvangrijk extern en intern geweld. Kortom, er kan geconcludeerd worden dat de theorie bij toepassing op de ontwikkeling van specifieke samenlevingen binnen en buiten Europa in elk afzonderlijk geval nadere aanvulling en bijstelling zal behoeven.

Sociale uitsluitingstheorie

Zygmunt Bauman (1995) en Heinz Steinert (1997) geven sociale uitsluiting aan als één van de meest significante factoren die kan leiden tot genocide [7]. Bauman merkt dan ook op: „In every genocide, the victims are killed not for what they have done, but for what they are; more precisely still, for what they, being what they are, may yet become; or for what they, they being what they are, may not become. Nothing the appointed victims may or may not do would affect the sentence of death, and that includes their choice between submissiveness or militancy, surrender or resistance" [8].

Sociale identificatie is het proces waarin bij mensen het gevoel ontstaat dat sommigen "hetzelfde" zijn als zij en anderen daar entegen juist heel verschillend. Dat gebeurt overall waar groepsvorming voorkomt, in een dialectiek van insluiting en uitsluiting, in een dynamiek van onderlinge wedijver. Identificatie is een cognitief en een affectief proces: de waargenomen overeenkomsten en verschillen zijn aanleiding tot emotionele betrokkenheid en distanciëring, en omgekeerd [9]. Door identificaties op te vatten als een aspect van groepsverhoudingen kan ervan uitgegaan worden dat ze zullen veranderen in samenhang met veranderingen in die groepsverhoudingen.

De factor uitsluiting bij de totstandkoming van genocide hangt ten nauwste samen met het aspect van natievorming dat zowel een proces is van interne integratie en insluiting als van externe afgrenzing en uitsluiting, sociaal, cultureel en territoriaal [10]. Naties vormen en differentiëren zich ten opzichte van elkaar en collectieve ervaringen van strijd tegen andere naties hebben veelal natievorming gestimuleerd. Het nationalistische wijgevoel houdt zowel een positief sentiment van verbondenheid als een negatief sentiment van uitsluiting in, het kan tegelijkertijd sentiment én ressentiment zijn. Hoe sterk het nationalistische wijgevoel is en welke component in bepaalde tijden in specifieke gevallen de overhand heeft, is mede afhankelijk van de perceptie van verschillen in macht en prestige tussen de eigen natie en relevante andere.

"Naties" zijn in de loop van de negentiende en twintigste eeuw voor steeds meer mensen de grootste sociale formaties geworden waarmee zij zichzelf tamelijk vanzelfsprekend identificeren en waarmee zij geïdentificeerd worden. In historisch perspectief gezien gaat het overigens, om een tamelijk recente ontwikkeling. Mensen die zichzelf rekenen tot een "natie" zullen anderen die ook deel uitmaken van die "natie" dus in een aantal fundamentele opzichten in de regel beschouwen als mensen die "hetzelfde" zijn als zij, als mensen met globaal soortgelijke gevoeligheden en gedragsstandaarden. Dat houdt ook in dat de meeste mensen ten opzichte van de meeste anderen binnen dezelfde sociale formatie het in die formatie gangbare geciviliseerde gedrag zullen vertonen en dat ook van die anderen verwachten. Ook waar het de in gewoonten, normen en instituties verankerde inhibities voor geweld betreft, en zo wordt gezamenlijk een bepaald niveau van geweldsbeheersing gehandhaafd [11].

Maar dit alles kent ook grenzen: mensen die tot andere "naties" behoren, zijn in de perceptie van velen immers "heel verschillend". Van hen wordt verondersteld dat zij in meerdere of mindere mate andere gevoeligheden en andere gedragsstandaarden hebben, en dat zij erkend worden als gelijkwaardige mensen is niet vanzelfsprekend, vaak worden zij niet of in mindere mate als zodanig beschouwd. Door de minder sterke identificatie is de gevoeligheid voor hun lotgevallen en hun leed dienovereenkomstig veelal geringer dan voor de lotgevallen en het leed van degenen die beschouwd worden als "eigen" mensen. Het is evenmin vanzelfsprekend dat zij met hetzelfde geciviliseerde gedrag tegemoet getreden worden als leden van de eigen groep. Juist omdat zij geacht worden daar niet of niet langer toe te behoren, kunnen de voorschriften van het geciviliseerde gedrag ten opzichte van hen in mindere mate of in het geheel niet van toepassing geacht worden. Ook de binnen de eigen groep geldende inhibities voor geweld kunnen daarbuiten hun remmende werking verliezen. De geldigheid van geciviliseerd gedrag stuit als het ware op grenzen, ondergaat beperkingen, en onder bepaalde omstandigheden kan dan onder invloed van extreem nationalisme toenemende decivilisering van gedragsstandaarden optreden en deciviliserend gedrag wijdverbreid raken.

De hierboven in algemene termen geformuleerde mechanismen zijn bij de behandeling van de Armeniërs in het Ottomaanse rijk duidelijk waarneembaar. De Ottomaanse samenleving was geen nationale samenleving. Het lange-termijnproces van natievorming, verkeerde tegen het einde van de negentiende eeuw op het niveau van het rijk als geheel nog in een pril stadium. De mate van integratie tussen de sociale lagen en de diverse bevolkingsgroepen, tussen de regio's, en tussen de heersende elites en de overheersten was bescheiden, van één gestandaardiseerde cultuur was geen sprake, en een Ottomaanse identiteit ontbrak. Ook op het niveau van de etnisch-cultureel verschillende bevolkingsgroepen binnen het rijk was natievorming in deze zin nog weinig gevorderd, maar wel bestonden op dat niveau duurzame vormen van collectief zelfbesef en identificatie in etnisch-culturele en religieuze termen, onder de minderheden onder meer in stand gehouden door de "millet"-structuur en onder de dominante Turkse bevolking mede getekend door superioriteitsgeloof en bevorderd door de lange traditie van oorlogen tegen "anderen". De traditionele scheidslijnen tussen de bevolkingsgroepen binnen het rijk belemmerden onderlinge identificatie.

Het moderne begrip "natie", zoals dat rond 1870 door de Jonge Ottomanen werd ingevoerd, was nieuw voor de toenmalige Ottomaanse samenleving en het door hen uitgedragen "Ottomanisme" was deels geïnspireerd door de gematigde "rationele" variant van nationalisme uit de Europese traditie. Onder meer zouden allen binnen het Ottomaanse rijk als staatsburgers gelijke rechten dienen te krijgen. Uiteraard impliceerde ook deze visie, zoals elke nationalistische opvatting, afgrenzing naar buiten toe, maar binnen het rijk werd althans in principe gelijkwaardige insluiting van allen beoogd. In de decennia daarna vond het Ottomanisme enige verbreiding en aanhang onder de geletterde elites van de verschillende bevolkingsgroepen en in 1908 kwam het kortstondig tot bredere uitingen van steun, maar het is aannemelijk dat onder de grote massa van de agrarische en grotendeels ongeletterde bevolking pre-nationale etnisch-culturele en religieuze dimensies van collectieve en individuele identiteit en daardoor bepaalde scheidslijnen dominant bleven. Zowel de breuklijnen waarlangs de interne gewelddadige conflicten in de laatste decennia van de negentiende eeuw plaatsvonden als het door het regime van Abdul Hamid gepraktiseerde "islamisme", dat veel meer aansloot op de traditie van het "Ottomanisme", wijzen daar ook op.

De opkomst van het seculiere Turkse nationalisme dat zich omstreeks 1900 als ideologie en beweging duidelijker begon af te tekenen, luidde een nieuwe fase in. In de meer gematigde versies was nog een zekere verwantschap met Ottomanisme, maar in de meer radicale variant stond Turks etnisch nationalisme centraal. Daarin werd het Ottomaanse rijk als exclusief Turks of "Turaans" gedefinieerd. In deze ideologische perceptie werd het bestaan van etnisch-cultureel verschillende minderheden niet langer erkend noch getolereerd, voor hen was geen plaats meer binnen het rijk, zij dienden sociaal en cultureel en ten slotte ook territoriaal buitengesloten te worden. De radicalisering van het Turkse nationalisme werd in de hand gewerkt door de toenmalige internationale verwickelingen en de voor het rijk ongunstig verlopende oorlogen, en na 1909 en opnieuw na 1913 kregen in het staatscentrum civiele en militaire leiders met extreem Turks nationalistische opvattingen de overhand. Terwijl hun perceptie en de door hen gevolgde politiek in hoge mate bepaald werden door deze seculiere ideologische visie, konden zij niettemin gehoor vinden bij de destijds in meerderheid nog veel meer traditioneel georiënteerde Turkse bevolkingsgroep. Juist de sterke accentuering van de etnische dimensie sloot aan bij het in brede lagen levende zelfbesef waarin die dimensie altijd al prominent aanwezig was geweest en zo kon in een in veel opzichten nog pre-nationale samenleving mobilisering op basis van dergelijk diffuus "nationalistisch sentiment" plaatsvinden. Hierdoor werd de decivilisering van de verhoudingen tussen de bevolkingsgroepen in het Ottomaanse rijk bevorderd en versterkt: met Ottomanisme en islamisme werd gebroken en in de van hogerhand georganiseerde campagnes van Turkificatie werden vooral de niet-islamitische minderheden van Grieken, Joden, Armeniërs en Syrische christenen binnen het rijk collectief verdacht gemaakt, belastert, bedreigd en buitengesloten. Traditioneel waren zij al nooit als gelijkwaardig beschouwd en was hun menselijkheid slechts in beperkte mate erkend, nu werden ook de laatste zwakke inhibities voor daadwerkelijke massale beroving en gewelddadige bejegening geslecht. De Armeniërs werden daarvan het voornaamste slachtoffer.

De bruikbaarheid van de sociale uitsluitingstheorie

Het is hier duidelijk te zien dat de uitsluiting van een groep plaatsvindt na het proces van de labelling of etikettering (de benoeming van een groep als afwijkend) en stigmatisering (negatieve stereotypering die tot een geschonden identiteit leidt en vaak de maatschappelijke integratie verhindert). De labelling-benadering is een criminologische uitwerking van het symbolisch interactionisme in de sociologie, waarvan George Herbert Mead (1863-1931) de grondlegger was [12].

In hoofdstuk 2 is uitvoerig aandacht besteed aan de omstandigheden die tot de sociale uitsluiting van de Armeniërs hebben geleid, die vervolgens genocide tot gevolg heeft gehad. In de sociale uitsluitingsbenadering is er sprake van een degradatie-ceremonie die tot uiting komt door middel van symbolische handelingen. Het is expliciet de bedoeling de doelgroep fysiek te laten voelen dat deze buiten de maatschappelijke orde wordt geplaatst en tot een lager segment van de samenleving behoort. In deze theorie wordt de aandacht gericht op feitelijke en symbolische tussen mensen en de overdracht van waarden en normen binnen groepen in de samenleving. Daarom is bij de toepassing van deze theorie kennis over de diverse culturen in een samenleving onontbeerlijk. Want alleen tegen de achtergrond van de culturele ontwikkeling zijn de processen van labelling en uitsluiting te begrijpen.

Neutralisatietheorie

De criminologen David Matza en Gresham Sykes (1970/1957) menen dat daders rechtvaardigingen zoeken voor hun gedrag. Deze rechtvaardigingen noemen zij neutralisatietechnieken, die vooraf iemand moreel vrij maken (a moral holiday) om crimineel gedrag te plegen. Achteraf bieden die technieken bescherming tegen zelfverwijt en beschuldigingen van anderen [13].

Matza en Sykes onderscheiden vijf neutralisatietechnieken:

- De ontkenning van verantwoordelijkheid. Door zichzelf enige verantwoordelijkheid te ontnemen kan de dader de afkeuring van zichzelf of anderen reduceren. Criminele handelingen worden dan voorgesteld als afhankelijk van het toeval, de situatie, enzovoort;
- De ontkenning van schade of nadeel als neutralisatietechniek stelt iemand in staat zijn

criminele handeling te bagatelliseren door te wijzen op de minimale gevolgen van die handeling;

- De ontkenning van het slachtoffer. Het bestaan van het slachtoffer kan door de dader worden ontkend door te wijzen op de omstandigheden, waarin de criminele handeling plaatsvindt. Met deze rationalisatie kan de dader er zich op beroepen dat de schade van een criminele handeling niet echt schade is, maar een vorm van vergelding of straf. De dader ziet zichzelf als wreker, het slachtoffer als boosdoener;

- De veroordeling van de veroordeelaars. Met deze neutralisatietechniek wordt het iemand mogelijk gemaakt de aandacht weg te leiden van de eigen criminele handeling. Door de anderen aan te vallen, te bekritisieren, slechte eigenschappen toe te schrijven, enzovoort, wordt het eigen criminele gedrag als minder "slecht" ervaren;

- Het beroep op hogere plichten. Interne en externe controle kan worden geneutraliseerd door de eisen van een harmonieus en geciviliseerd samenleving op te offeren voor de eisen van de sociale groep waartoe iemand behoort.

Zoals uit de bovenstaande opsomming blijkt is het ontkenningssyndroom de meest cruciale neutralisatie-techniek bij het plegen van criminaliteit. Dus ook bij genocide als het ultieme vorm van geweld speelt ontkenning een significante rol. Israel W. Charny drukt het als volgt uit: „Denial is an integral stage in the unfolding of genocide beyond its "practical purposes"; denials are in continuation of the complex motivations that inspire genocides to begin with"[14].

Tot een ontkenningssyndroom met betrekking tot genocidale processen behoren onder andere de volgende verschijnselen:

- a. Al dan niet beargumenteerde integrale ontkenning van het gebeurde;
- b. Partiële erkenning van het gebeurde onder gelijktijdige vérgaande betwijfeling of bagatellisering van de ernst van het gebeurde;
- c. Het nadrukkelijk streven naar vervaging of ontkenning van het onderscheid tussen daders en slachtoffers;
- d. Omkering van het gebeurde: de slachtoffers worden tot daders verklaard, de daders tot slachtoffers.

In veel gevallen van genocide is door de daders, zowel van tevoren als later, gepoogd deze te legitimeren door aan de slachtoffers genocidale intenties toe te schrijven. Bij de provocatiethese is hier reeds uitgebreid op ingegaan. Ook heeft men kunnen lezen dat naast deze vorm van legitimatie, de integrale ontkenning van het gebeurde de houding is die Turkije heden ten dage aanneemt in de kwestie van de Armeense genocide. Volgens veel onderzoekers is het evident dat zo'n ontkenning een bron is voor gevaar in

de toekomst. Eén van deze onderzoekers is Erwin Staub.

Uit zijn studies blijkt dat de invloed van genocide niet beperkt blijft tot de directe slachtoffers maar zich ook uitstrekt tot de volgende generaties ervan. De slachtoffers gaan de wereld niet meer als ordelijk en veilig ervaren, ze verliezen hun vertrouwen in rechtvaardigheid en hebben gevoelens van angst en onveiligheid. Daarom is het noodzakelijk dat ze begrijpen dat deze gruwelijkheden niet normaal en vanzelfsprekend zijn doch een afwijking van een ordelijke wereld. Aanhoudende ontkenning van de kant van de dader(s) maakt dit echter onmogelijk en heeft een negatief effect op deze groep; het versterkt het gevoel van onveiligheid, verlatenheid en verraad. Om deze gevoelens te boven te komen moeten de slachtoffers in de gelegenheid gesteld worden om hun verdriet en pijn te delen met de wereld alsook dat hun lijden door iedereen wordt erkend. Maar het belangrijkste is dat de daders hun spijt betuigen over de gruwelijke daden die ze hebben begaan en zich verontschuldigen jegens deze groep want alleen dan kan het gevoel van rechtvaardigheid terugkeren. Anders zal de pijn en de woede blijven en gaat over op de volgende generaties omdat het genezingsproces is geblokkeerd [15].

Maar niet alleen hiervoor is het van belang dat de generaties van de daders de donkere zijde van hun geschiedenis onder ogen zien en trachten ervan te leren. Ze moeten zich afvragen hoe zich zulke gruweldaden hebben kunnen voordoen, tevens moeten ze onderzoeken wat er was en misschien nog steeds is in hun samenleving dat heeft geleid tot het plegen van genocide. Ze moeten kennis nemen van deze gruwelijke feiten die zich hebben voorgedaan en de waarheid ervan accepteren. Dit alles om toekomstige victimisatie van andere groepen in die samenleving te voorkomen. Want naarmate in een samenleving waarin zich een episode van genocidale politiek heeft voorgedaan een ontkenningssyndroom dominant is, en men er dus minder in geslaagd is te komen tot een realistische aanvaarding en verwerking van het gebeurde, des te groter lijkt de kans op herhaling van een dergelijke politiek.

De bruikbaarheid van de neutralisatietheorie

De verklaring van crimineel gedrag, is niet alleen een sociaal probleem, maar ook een psychologisch probleem. Het psychologische onderzoek van de afgelopen jaren heeft laten zien dat psychologie een zinvolle bijdrage kan leveren aan de verklaring van criminaliteit. In de neutralisatietheorie kiest men dan ook voor een psychologische benadering. De theorie is daarom te complex om te dienen voor beleidsdoeleinden of op het gebied van internationaal strafrecht. Deze criminologische theorie verschaft wel inzicht in het denken van de pleger van crimineel gedrag en geeft antwoord op de vraag; hoe het komt dat men in zo'n gedrag vervalt?

In het volgende hoofdstuk zal nog verder worden ingegaan op de neutralisatietechniek "ontkenningssyndroom". Er zal uitgebreid aandacht worden besteed aan de manieren waarop Turkije decennia lang de Armeense genocide probeert te ontkennen en wat de gevolgen zijn van ontkenning voor Turkije zelf. Ten slotte zal er duidelijk worden dat ontkennen, erkennen en vergeten allemaal nauw met politieke belangen verbonden zijn.

Conclusie:

Door vanuit criminologische theorieën in te gaan op het Armeense genocidale proces, wordt allereerst getracht inzichten te verwerven die ons in staat stellen beter te "begrijpen" wat er in het recente verleden is gebeurd. Daarnaast kunnen die inzichten gebruikt worden voor het onderzoek van andere gevallen van genociden en massamoord die zich in de tweede helft van de vorige eeuw op vele plaatsen in de wereld hebben voorgedaan en kunnen zij op den duur misschien bijdragen aan het eerder onderkennen en voorkòmen van potentieel genocidale ontwikkelingen in de toekomst.

Men dient wel te weten dat door deze theorieën belangrijke aspecten van de Armeense genocide worden onderbelicht. De genocidale vervolging van de Armeniërs behoort tot de grootste politieke misdaden en catastrofes uit de menselijke geschiedenis. De kolossale omvang, de wijdvertakte organisatie en het complexe verloop van de vervolgingen, de wijzen waarop als laatste stadium van de vervolging de gewelddadige vernietiging plaatsvond, de grote snelheid waarmee dit gebeurde, en de helse ervaringen van de vervolgdgen, stellen iedereen die probeert zich een voorstelling te maken van het geheel voor grote problemen. Problemen die zowel politiek zijn als moreel en emotioneel.

Bij elke benadering en iedere verwoording is selectiviteit onvermijdelijk en dat brengt met zich mee dat andere belangrijk te achten kanten en gezichtspunten buiten beeld blijven. Dat risico wordt groter naarmate meer geabstraheerd wordt van tijd en plaats en naast specifieke vragen over het "hoe" van de genocidale vervolging algemenere vragen worden gesteld over het "waarom" van de vervolging en de veelomvattende condities waaronder deze heeft kunnen plaatsvinden.

Hoofdstuk 4

Mogelijke reacties op genocide?

Dit hoofdstuk draagt de titel: Mogelijke reacties op genocide. Nu is het zo dat er inmiddels door de jaren heen talrijke vormen van reacties tot stand zijn gekomen, men denke aan tribunalen, verzoeningscommissies, vredesoperaties van de VN enz. Door de grote omvang van dit onderwerp kunnen echter niet al deze reacties worden besproken in één hoofdstuk. Hier wordt dan ook een summier uiteenzetting gegeven van mogelijke preventiemaatregelen tegen genocide, waarbij de rol van de Verenigde Naties en het Internationale Strafhof hierin worden belicht. Het is vooral de bedoeling om de lezer aan het denken te zetten over de problemen waar de diverse instellingen mee te maken hebben bij het bestrijden van deze misdaad tegen de menselijkheid.

Henry Waxman merkte ooit het volgende op: “Normaal gesproken denken we niet dat doden rechten hebben, maar de doden die gevallen zijn ten gevolge van genociden hebben zeker een recht; het recht dat de wereld kennis neemt en leert van de gruwelijke feiten waarvan ze het slachtoffer zijn geworden”[1]. Omdat ze zelf dat niet kunnen bewerkstelligen is het de plicht van ons allen (overheden, nabestaanden en overlevenden van genociden en andere burgers) om hun recht toch nog te laten zegevieren door de genociden die reeds voorbij zijn te erkennen, het verschijnsel genocide goed te bestuderen en trachten het in de toekomst te voorkomen. Het is echter betreurenswaardig dat er regelmatig staten gedreven door hun korte-termijn belangen niet gelijk ingrijpen als er zulke misdaden tegen de menselijkheid ergens in de wereld worden begaan. Hiermee scheppen ze een klimaat waarin de toekomstige daders van genocide ervan uitgaan dat ze maatschappelijke en politieke vraagstukken door een massieve vernietiging van bevolkingsgroepen zonder tussenkomst van overheden van andere staten kunnen oplossen en dat ze door een aanhoudende ontkenning van hun gruweldaden ons hun gepleegde misdaden kunnen laten vergeten.

Tijdens de Armeense genocide werd iedereen door middel van krantenberichten, boeken, artikelen, officiële onderzoeken en ooggetuigeverslagen op de hoogte gesteld van de gruwelijkheden die de Armeniërs moesten ondergaan. Maar binnen een paar jaar was het allemaal in vergetelheid geraakt. Hoe kon men zoiets zo snel vergeten? Ten eerste is het zo dat naties, groepen en individuen een korte termijn geheugen hebben wanneer hun eigen belangen niet direct met een gebeurtenis gemoeid zijn. Ten tweede, toen het verdrag van Lausanne van kracht werd (1923), bestond Armenië niet meer als een onafhankelijke staat. (Het verdrag van Lausanne dat op 24 juli 1923 naast Turkije door het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Italië, Japan, Griekenland, Roemenië en de Servo-Kroatische Slowaakse staat werd getekend, bevat negen artikelen die over de bescherming van de niet-moslim minderheden in Turkije gaan. Volgens dit verdrag is de Turkse regering verplicht alle niet-islamitische minderheden te beschermen; een bescherming die zich zowel op groepen als op individuen richt). Andere problemen waren de wereldwijde slechte economische situatie, het niet-effectief zijn van de League

of Nations, de opkomst van Hitler en daarmee het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Dit alles samen met het staande houden van het ontkenningssyndroom door Turkije van de gepleegde genocide op de Armeniërs zorgde ervoor dat er een aandachtsverschuiving plaatsvond bij het grote publiek [2].

Eeuwen geleden wilden regeerders zichzelf onsterfelijk maken door grote monumenten te laten oprichten nadat ze gebieden hadden veroverd en daarbij bevolkingsgroepen massaal hadden vernietigd. Echter vanaf de twintigste eeuw lijkt het ontkennen van het plegen van genocide de universele strategie van de daders van deze misdaden te zijn geworden. Degenen die een genocide initiëren of daaraan deelnemen, ontkennen dan simpelweg dat deze gebeurtenissen hebben plaatsgevonden, of ze nemen geen enkele verantwoordelijkheid voor de destructie die ze hebben aangericht, of menen dat de term "genocide" niet van toepassing is op hun daden. Zo'n ontkenningssyndroom kan zich diep in een samenleving gaan wortelen, zodat de volgende generaties van de daders deze ontkenning staande gaan houden en zelfs intensiveren. Dit laatste ziet men heel duidelijk terug bij de Armeense genocide. De Turkse Republiek, opgericht in 1923, is niet schuldig aan genocide de facto, maar blijft tot op heden ontkennen dat de regering van de Jonge Turken zich schuldig heeft gemaakt aan een massale vernietiging van Armeniërs vanaf 1915 tot 1918, dat de dood van anderhalf miljoen Armeniërs tot gevolg heeft gehad.

Dat anderhalf miljoen Armeniërs slachtoffer zijn geworden van genocide gepleegd door het regime van de Jonge Turken en dat simpelweg voor bijna negentig jaar in vergetelheid is geraakt is zeer verontrustend. Het is verontrustend omdat het vergeten van het lijden van de slachtoffers van een genocide een gebrek aan menselijkheid en medeleven in ons laat zien, maar ook dat we geen respect hebben voor mensen die slachtoffer zijn geworden van zo'n ultieme vorm van schending van gerechtigheid. Waarom wordt er dan geklaagd uit alle hoeken van de samenleving over hoe slecht het gesteld is met de moraliteit in de maatschappij? De maatschappijen worden gevormd door individuen en als deze individuen politieke en economische belangen laten prevaleren boven moraliteit dan verklaart dat hoe een volkenmoord zomaar kan worden vergeten omdat het niet strookt met de politieke en economische belangen van deze samenlevingen en dus ook de staten.

Nationale staten zijn ongevoelig voor de rechten van minderheden. Al tientallen jaren probeert men het Amerikaanse Congres ertoe te bewegen een resolutie te aanvaarden waarin de Armeense genocide wordt erkend. Maar het State Department weet dat steeds tegen te houden onder verwijzing naar de nationale veiligheid. Ook de Nederlandse regering heeft tot nu toe geweigerd zich officieel en in afkeurende zin over de zaak uit te spreken. Zolang onze regering zich niet helder uitspreekt, geeft zij ruimte aan de openlijke ontkenning van deze volkenmoord. Dat zou in een rechtsstaat als de onze toch niet mogelijk moeten zijn want immers wie de Holocaust ontkent is in onze wetgeving strafbaar. Er zijn ook staten die geen economische betrekkingen met Turkije hebben en de Armeense genocide als een historisch feit hebben erkend en hebben dat gecodificeerd in een declaratie, resolutie of een wet.

Volgens Vigen Guroian (hoogleraar theologie en ethiek aan Loyola College in Baltimore)

hangt het vermogen van een natie om zijn verleden te boven te komen af van zijn bereidwilligheid om het zich zijn geschiedenis nauwgezet te herinneren, het naar waarheid weer te geven en het openlijk te bekritisieren [3]. Het is evident dat deze voorwaarden de graad van democratie binnen een staat tonen. Roger W. Smith (hoogleraar politicologie aan de College of William and Mary) past deze voorwaarden toe op de verhouding tussen Turkije en de Armeniërs en meent dat het minimum voorwaarden voor Turkije om zijn verleden te boven te komen wat de Armeense genocide betreft, de erkenning is dat de genocide op de Armeniërs heeft plaatsgevonden gevolgd door het uiten van berouw en spijt voor het lijden van de slachtoffers van de genocide. Ook moet Turkije ervoor zorg dragen dat binnen de Turkse Republiek alle minderheidsgroepen, dus ook de Armeense minderheid, hun cultuur kunnen handhaven en ontwikkelen zonder dat ze bang hoeven te zijn voor bedreigingen en gevaar van de kant van de Turkse regering of de Turkse gemeenschap als geheel. De huidige Turkse Republiek doet echter geen enkele poging om aan deze voorwaarden te voldoen. Erger nog, Turkije doet er alles aan om ervoor te zorgen dat er met geen woord over de Armeense genocide wordt gerept, nationaal noch internationaal [4]. Enkele voorbeelden zijn; de Verenigde Naties wordt door Turkije onder druk gezet om in het rapport van voorkoming en bestraffing van genocide geen verwijzingen te maken naar de Armeense genocide. Frankrijk, de Verenigde Staten en een paar andere landen worden door de Turkse regering bedreigd als ze een resolutie of een wet willen aannemen die de erkenning van de Armeense genocide uitspreekt. Ook de schending door Turkije van de voornaamste grondrechten (zoals de vrijheid van meningsuiting en vereniging) van de niet-Turkse minderheden die woonachtig zijn in Turkije (dus ook de Armeniërs), vernietiging van de Armeense kerken en monumenten in de huidige Turkije en de discriminatie, enorme economische druk en etnocide waaraan de Armeniërs vandaag de dag nog steeds worden blootgesteld in de Turkse Republiek getuigen van de angst die Turkije koestert voor zijn gruwelijke verleden [5]. Smith legt deze situatie als volgt uit: „While neither ethnocide nor discrimination constitute genocide, they do display the attitudes of dehumanization and rejection that are necessary elements in physical genocide and they also indicate the desire to remove the last vestiges of Armenian culture from a society that seeks, as did the Young Turks, complete homogenization” [6].

Genocide eindigt niet met de laatste gruweldaad; naast de fysieke gevolgen, kunnen de psychologische, politieke en morele effecten ervan generaties lang voortduren. Zolang genocide niet als een serieus probleem wordt gezien en dus daarom snel wordt vergeten, zal er ook geen effectieve preventie ervan komen. Vergetelheid moet men niet met de termen "onschuldige omstander" of "neutraliteit" gelijkstellen. Als men de gruweldaden die Armeniërs, Bulgaren, Grieken en anderen zijn aangedaan vergeet, dan is men in feite bezig om degenen die genocide als een instrument van staatsbeleid gebruiken te belonen. Bovendien neemt vergetelheid niet alleen de drijfveer tot actie tegen genocide weg, maar zorgt er ook voor dat er geen studies worden gemaakt over dit verschijnsel, dientengevolge kan men dus genocidale situaties niet of moeilijk voorzien en dus kan men niet tijdig ingrijpen voordat er mensenlevens in gevaar komen.

Hoe kunnen genociden het beste worden voorkomen?

Er zijn twee redenen te noemen die aangeven waarom nog steeds genociden in de wereld worden gepleegd:

a. Ten eerste zijn er onvoldoende internationale instellingen die genociden kunnen voorkomen (pas vanaf februari 2003 heeft het Internationaal Strafhof te Den Haag de deuren geopend);

b. Ten tweede is het zo dat de regeringen van de staten een gebrek aan politieke wil hebben om genociden een halt toe te roepen.

ad a: Genociden worden altijd gepleegd door regeringen die hun macht misbruiken. In het internationale recht is het algemeen geaccepteerd dat staten soevereiniteit bezitten en zelfbeschikkingsrecht hebben. Het is echter zo dat er zo nu en dan regeringen aan de macht komen die hun macht gaan misbruiken. Dat kan leiden tot enorme druk op de bevolking van zo'n staat -voornamelijk de minderheden- waarbij alle vrijheden van de burgers met de voeten worden getreden en soms kan het zelfs leiden tot moord op groepen mensen of zelfs in het ergste geval een genocide. Dan doet de vraag zich voor of de soevereiniteit en zelfbeschikking van zo'n staat wel mag voortduren of er moet worden ingegrepen door de andere staten of een internationale organisatie die zich met het behoud van de wereldvrede bezighoudt? In de laatste decennia na het einde van de Koude oorlog en het uiteenvallen van de Sovjet Unie was er sprake van nieuwe verhoudingen tussen de staten. Het gevolg van deze gebeurtenissen was dat er talloze nieuwe staten ontstonden en daarbij werden oude conflicten aangewakkerd. Deze conflicten zijn nog steeds gaande, vooral in de Oostblok landen, waarvan ex-Joegoslavië een treffend voorbeeld van is. De meeste van deze conflicten stammen uit een ver verleden en de conflicterende partijen zijn vaak niet in staat om op een vreedzame manier hun problemen samen op te lossen. Daarom grijpen ze naar geweld en terrorisme om hun doel te bereiken. In zo'n geval is het noodzakelijk dat een grootmacht of een coalitie van grootmachten ingrijpen en de situatie neutraliseren. Soms bieden dialoog en vreedzame middelen niet soelas bij het bestrijden van het kwaad, dan is het in zo'n geval de meest effectieve manier van optreden militaire krachten.

In het geval van ex-Joegoslavië werden de conflicten tussen de regio's stopgezet door de tussenkomst en bemiddeling van de Verenigde Naties. Maar in andere staten zoals Afghanistan en Irak bleek de Verenigde Naties niet bij machte te zijn om de conflicten die in deze twee staten gaande waren op de manier waarop het in ex-Joegoslavië had opgelost te stoppen. Er was geen overeenstemming binnen de VN over de manier waarop moest worden opgetreden tegen de conflicten in Afghanistan en Irak. Groot-Brittannië had echter veel kennis over de staten daar in het Midden-Oosten door zijn koloniaal verleden en vormde samen met de Verenigde Staten een coalitie. Men zou

kunnen stellen dat het optreden van deze coalitie zeer effectief was omdat het gebaseerd was op voldoende kennis en de beste technologische militaire krachten. Ook kan men stellen dat het optreden van deze coalitie het resultaat was van het tekortschieten van de VN als beslissende orgaan in een vraagstuk van internationale betrekkingen. Want immers na 11 september 2002 waren de Verenigde Staten en Groot-Brittannië het doelwit van terroristische acties geworden die door Taliban en Saddam Husein werden gesteund en ze voelden zich bedreigd door deze staten. Ze zagen zich daardoor genoodzaakt om de dictators daar omver te werpen. Hiermee maakten ze een grote stap richting het bestrijden van terrorisme. Ook al zou dit alles compleet op waarheid berusten dan nog is maar de vraag of dit een effectieve oplossing is bij het bestrijden van genociden en andere misdaden tegen de menselijkheid. Het gebruiken van geweld kan wel effectief zijn maar het is een tijdelijke oplossing. Om de wereldvrede te waarborgen en te behouden is er behoefte aan voldoende internationale instellingen.

Er zijn drie instellingen die moeten worden gecreëerd en twee die moeten worden hervormd:

1- De Veiligheidsraad van de Verenigde Naties heeft een effectieve, onafhankelijke Early Warning systeem nodig om te kunnen voorspellen waar en wanneer etnische conflicten, genociden en oorlog kunnen voorkomen en een beleid samenstellen die uiteenzet hoe men dan in zulke situaties preventief moet optreden of de conflicten te stoppen voordat ze een ernstigere wending gaan nemen. Tevens moeten de non-gouvernementele organisaties hun eigen onafhankelijke Early Warning netwerk oprichten die dagelijks rapporten opmaakt en regelmatig beleidsvoorstellen doet. Deze rapporten en beleidsvoorstellen kunnen bij de Verenigde Naties worden ingediend. Er is reeds een begin gemaakt met het opzetten van Early Warning netwerken door de International Campaign to End Genocide. De taken van deze organisatie zullen hieronder nog de revue passeren;

2- De Verenigde Naties hebben een professioneel leger nodig dat onafhankelijk van de strijdende krachten van de VN-lidstaten kan opereren. Onafhankelijk wil natuurlijk niet zeggen dat ze nooit op de steun van de lidstaten mogen rekenen. Dit professionele leger van de VN moet groot genoeg zijn om effectief te kunnen ingrijpen in situaties als Rwanda, het moet bovendien bestaan uit mensen uit de hele wereld die getraind zijn of worden in VN vrede handhaving;

3- Sinds kort is het Internationale Strafhof in Den Haag opgericht. Hiermee wil men ervoor zorgen dat daders van genociden, oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid publieke verantwoording afleggen. De bedoeling is ook dat het Hof een afschrikkend effect moet hebben op degenen die deze misdaden straffeloos denken te kunnen begaan. Of dictators zich op deze manier laten afschrikken is maar de vraag. Het is immers zo dat een dictator zich altijd boven de wet verheven voelt. Er is ook nog een ander probleem; er zijn geen uitvoerende instanties die het Hof kunnen assisteren met de rechtsgang zoals het arresteren van verdachten, verzamelen van bewijsmiddelen, het verrichten van huiszoekingen enz. Als gevolg hiervan is het Hof steeds afhankelijk van de medewerking van de staten en zolang staten niet of

onvoldoende medewerking bieden aan het Hof kan het internationale strafrecht niet effectief zijn.

Behalve deze drie instellingen die moeten worden gecreëerd, moeten in twee instellingen fundamentele hervormingen plaatsvinden:

- De Veiligheidsraad van de Verenigde Naties is vaak niet in staat geweest om in actie te komen tegen genocide of misdaden tegen de menselijkheid vanwege een veto of een dreiging met een veto van de kant van een van de vijf permanente leden ervan. Men kan dit natuurlijk voorkomen door het handvest van de Verenigde Naties (1945) te wijzigen, maar dit is zeer onwaarschijnlijk omdat voor het wijzigen van het handvest de instemming van alle vijf permanente leden is vereist. Dus andere oplossingen kunnen zijn dat deze vijf leden schriftelijk met elkaar overeenkomen (bijv. d.m.v. een verdrag) dat in het geval er een zaak van genocide bij de Veiligheidsraad aanhangig wordt gemaakt, en de meerderheid van de Raad concludeert dat er zeker sprake is van een genocide of dat er gevaar bestaat dat er een genocide zal worden begaan, deze vijf leden geen beroep zullen doen op hun vetorecht. Een tweede oplossing om toch in te kunnen grijpen ondanks dat er een veto is, is het gebruik maken van de Uniting for Peace Resolution (1950), waarin staat dat in het geval de VN- Veiligheidsraad niet in staat is om in te grijpen omdat een van de permanente leden zijn vetorecht uitoefent, de meerderheid van de Raad de zaak kan overdragen aan de Algemene Vergadering van de VN, die het veto terzijde kan schuiven als er twee derde van de stemmen van de Vergadering worden bereikt. Men heeft Uniting for Peace Resolution gebruikt bij de Suez crisis in 1956 en ook in Congo. De laatste tijd is deze resolutie in vergetelheid geraakt, maar het verleden heeft bewezen dat deze resolutie zeer effectief kan zijn bij het voorkomen of bestrijden van genociden;

- De financiering van de Verenigde Naties; er moet een ander systeem komen voor het financieren van de Verenigde Naties. De VN is nu afhankelijk van vrijwillige bijdragen van de lidstaten, er moet echter een systeem van verplichte belastingen komen voor de financiering van de dagelijkse VN taken maar ook voor de veiligheidsoperaties ervan. De hoogte van de belastingen kan worden afhankelijk gesteld van de grootte van de bevolking van elke lidstaat en de bruto nationale inkomsten van elke staat kan als indicatie dienen.

ad b: Zelfs deze institutionele veranderingen zijn niet voldoende om genociden te voorkomen in de ééneentwintigste eeuw. Uiteindelijk moeten we toch het probleem van de zwakke politieke wil oplossen. De genocide op de Tutsi's in Rwanda geeft een duidelijk en actueel voorbeeld van het gebrek aan de politieke wil om genociden te bestrijden. Geen enkele lidstaat van de VN had de politieke wil om een risico te nemen met zijn eigen militaire krachten (lees: eigen burgers) om het besluit van de Veiligheidsraad te steunen en de Tutsi's te redden van de genocide die uiteindelijk 800.000 slachtoffers tot gevolg heeft gehad. Moest hier weer een grootmacht tussenbeide komen? Het is hier iets heel ernstigs aan de hand en dat is onze ethocentrisme; waar is ons gevoel voor menslievendheid gebleven? Wij trekken een

grens dat nationalistisch is getint en sluiten groepen die "anders" zijn dan wij uit ons gevoel voor medeleven. Doctor Gregory H. Stanton, president van Genocide Watch heeft ook terecht opgemerkt: „The time has come to reassert our common humanity. Any time someone says it's not in the "national interest" to stop a genocide, ask about the billions we'll spend for relief of refugees, the hundreds of thousands who will flee to our shores, and more importantly the shame we should feel as human beings to see mass murder before our eyes, but walk by on the other side. When you get a form at immigration or at a job application that asks you your race, what do you write? I simply write, human. Because that's the truth. We are all of the same race" [7].

Er moet een wereldwijde beweging komen om een einde te maken aan genociden, een beweging zoals die tegen de slavernij die in de negentiende eeuw op gang was gekomen. De International Campaign to End Genocide, een coalitie van mensenrechtenorganisaties, opgericht bij de Hague Appeal for Peace conferentie in mei 1999 heeft als doel het mobiliseren van de internationale politieke wil om genociden te voorkomen of te bestrijden. Het eerste wat er moet gebeuren is dat de feiten zo ondubbelzinnig en onbetwistbaar mogelijk aan de beleidsmakers worden voorgelegd. Hier zorgt de media reeds voor. Maar de overdracht van informatie is niet voldoende; het moet worden geïnterpreteerd zodat beleidsmakers begrijpen dat genociden een systematisch patroon hebben. Vervolgens moeten de opties voor actie tegen genocide door middel van lobby aan de beleidsmakers worden voorgesteld.

De International Campaign to End Genocide probeert de politieke wil op de volgende manier in het leven te roepen:

1- Bewust maken; altijd in contact blijven met de VN Veiligheidsraad en ze voorzien van informatie over genocidale situaties;

2- Coalitievorming; als internationale coalities reageren op genocidale situaties en de lidstaten van de VN in campagnes betrekken waarbij het publiek en de politieke leiders over deze situaties op de hoogte worden gebracht en de oplossingen ervoor worden besproken;

3- Beleid; het op schrift stellen van mogelijke oplossingen voor voorkoming van genocide in specifieke gevallen en deze opties aan de beleidsmakers voorstellen.

De International Campaign to End Genocide concentreert zich op het voorspellen, voorkomen, stoppen en bestraffen van genociden of andere vormen van massamoord. Het heeft tot doel om internationale instellingen te creëren of bestaande te hervormen en een internationale politieke wil in het leven roepen om een einde te maken aan het verschijnsel genocide. Zoals negentiende eeuw de eeuw was van de beweging om slavernij af te schaffen, laat de éénnentwintigste eeuw de eeuw zijn om een einde te maken aan genociden.

Conclusie:

Het bestrijden en voorkomen van genociden is geen eenvoudige taak. Voor een nieuwe ordelijke wereld moeten er revolutionaire veranderingen plaatsvinden binnen het internationale rechtssysteem en er moeten nauwere betrekkingen komen tussen de staten.

- De Verenigde Naties en het Internationale Strafhof zijn momenteel te afhankelijk van de staten. Deze afhankelijke positie vormt een belemmering bij de strijd tegen oorlogsmisdaden, misdaden tegen de menselijkheid en genociden;

- Er is onvoldoende coöperatie tussen de staten bij het bestrijden van internationale misdaden. Met het vormen van een éénheid en goede samenwerking kan er effectiever worden opgetreden, want dan staat men immers sterker.

Zodra er aan de bovenstaande voorwaarden wordt voldaan zullen machthebbers veel minder speelruimte krijgen, het misbruiken van macht wordt dan lastiger. Ook bestaande dictators kunnen zich in zo'n systeem niet staande houden.

Conclusie

Hoewel het verschijnsel genocide al eeuwenoud is, werd de term genocide pas bij het Neurenberg tribunaal formeel aangenomen en erkend. In hoofdstuk 1 is een uitgebreide beschrijving van genocide gegeven. De juridische omschrijving ervan werd gecodificeerd in het Verdrag inzake de voorkoming en de bestrijding van de misdaad genocide. Maar er bestaat nog steeds geen éénduidige verklaring of theorie ervoor. De reden daarvoor is dat maatschappelijke gebeurtenissen zich niet al te makkelijk laten voorspellen. Wetenschappers die dit verschijnsel onderzoeken zijn het wel met elkaar over eens dat er bepaalde condities en elementen zijn die bij het tot stand komen van genociden een evidente rol spelen; dat zijn onder andere plurale (multi-etnische) samenlevingen, onstabiele politieke condities, labeling van de te vernietigen doelgroep, enz.

In hoofdstuk 2 kwam het Armeense genocidale proces aan de orde. Aan de hand van de geschiedenis hiervan ziet men dat al de voornoemde condities bij deze genocide aanwezig waren. Ook werd duidelijk dat de genocide toen als een instrument werd gebruikt door de Turkse regering met als doel maatschappelijke en politieke transformatie.

In hoofdstuk 3 werden drie criminologische theoriën besproken aan de hand waarvan werd getracht de Armeense genocide te interpreteren en te verklaren. Daarbij kwamen aspecten als staatsvorming, stigmatisering, victimisatie, sociale uitsluiting, ontkenningssyndroom aan de orde. Er bleek dat door deze theorieën belangrijke aspecten van de Armeense genocide worden onderbelicht. Bij elke benadering en iedere verwoording is selectiviteit onvermijdelijk en dat brengt met zich mee dat andere belangrijk te achten kanten en gezichtspunten buiten beeld blijven. Dat risico wordt groter naarmate meer geabstraheerd wordt van tijd en plaats en naast specifieke vragen over het "hoe" van de genocidale vervolging algemenere vragen worden gesteld over het "waarom" van de vervolging en de veelomvattende condities waaronder deze heeft kunnen plaatsvinden.

Wat de mogelijke reacties op het verschijnsel genocide zijn is uiteengezet in hoofdstuk 4. Er is stilgestaan bij het (gebrek aan) mogelijkheden die we voorhanden hebben om dit kwaad effectief te kunnen bestrijden en/of te voorkomen. De conclusie was dat de huidige middelen niet voldoende zijn. Er moeten de nodige hervormingen plaatsvinden bij de bestaande instellingen en er moeten ook nieuwe instellingen worden gecreëerd.

Vandaag de dag is er een omvangrijke literatuur over genocide. Reeds eerder werd aangegeven dat de eerste stap voor bestrijding van genocide het onderzoeken, bestuderen en het begrijpen van dit verschijnsel is. Bij het tot stand brengen van deze scriptie is dan ook beroep gedaan op talrijke wetenschappelijke teksten, artikelen en boeken. Al deze werken zijn het resultaat van intensief onderzoek door historici, criminologen en politicologen. Het zal dus wel duidelijk zijn dat men hiermee de eerste stap in de goede richting reeds gezet heeft door zich te gaan verdiepen in deze misdaad

tegen de menselijkheid, het uitvoerig te onderzoeken, het te interpreteren en te verklaren. Maar zijn alleen academische studies achteraf (dus na het plaatsvinden van genociden) voldoende? Wat heeft men aan theorie als men daarmee geen praktische oplossingen kan vinden?

Er is steeds een terugkerend patroon waarneembaar in de reacties op genocide. Bijna altijd zijn er vroegtijdige waarschuwingen, die echter terzijde worden geschoven omdat de verbeeldingskracht tekortschiet. Beleidsmakers en journalisten zijn uiterst traag om zich een voorstelling van het kwaad te maken. Net als toen de berichten van ambassadeurs en andere ooggetuigen over de gruwelijkheden die plaatsvonden tijdens de genocidale vervolging van de Armeniërs niet serieus werden genomen door de rest van de wereld. Ook de berichten over de concentratiekampen van de nazi's tijdens de Tweede Wereldoorlog werden als buitenissig beschouwd. Of in het geval van Cambodja, waar de eerste berichten van vluchtelingen over de terreur van de Rode Khmer werden afgedaan als onbetrouwbaar en onbegrijpelijk.

Als vervolgens de berichten niet meer te ontkennen zijn en de volkerenmoord in volle gang is, zijn er vaak machtspolitieke overwegingen die interventie uitsluiten. Na de vernietiging van een volk en de cultuur ervan, is de herinnering eraan het enige wat er overblijft. Maar voor de dader van deze gruwelijkheden vormt deze herinnering weer een mikpunt voor destructie. Falsificatie, bedrog en halve waarheden reduceren wat er was tot wat er zou zijn geweest. Geschiedenis wordt iets dat nooit is gebeurd, geschreven door iemand die er niet bij aanwezig was. Kortom, geschiedenis wordt in een nieuwe vorm gegoten om te passen in een eigentijdse politieke agenda. Daarbij wordt de eer van de daders hersteld en worden de slachtoffers gedemoniseerd. Door op deze manier het verleden te wijzigen en het uit te wissen wordt er een heden én een toekomst geschapen zonder enig historische integriteit. Het proces van vernietiging wordt dus voltooid door ontkenning.

Ontkenning laat de breekbaarheid van herinnering, waarheid, rede en geschiedenis zien. Of zoals Israel Charny het uitdrukt: „Deniars are the arrogant killers of truth who try to write the final chapter of the original genocide by murder of recorded memories of human history. The denial of genocide is to celebrate its destructiveness, minimize the significance of human life, and subordinate people to unquestioning obedience to government and authority [1]. Ontkenning is een vaak gebruikte strategie bij genociden. Het is ook diep geïnstitutionaliseerd in het Armeense vraagstuk. De ontkenning van de Armeense genocide door de huidige Turkse regering is vandaag de dag een bron voor genocidale episoden zoals recentelijk in Afrika, Balkan en andere gebieden.

De cirkel is weer rond. De ontkenning van een genocide vormt weer een katalisator voor het ontstaan van andere genociden in de toekomst. Ontkenning van gruweldaden en politiek gaan dus hand in hand en het wordt steeds duidelijker dat mensenrechten niet meer dan een deel zijn van de buitenlandse politiek, waarin machtsbehoud een grote rol speelt.

Genocide is van alle tijden en plaatsen. Het internationale recht dat genocide probeert te bestrijden staat tegenover een historische zwaartekracht die een andere richting optrekt.

Over de afschrikkende werking van het huidige internationale recht en instellingen hoeven we ons geen illusies te maken. Vond de massamoord in Srebrenica immers niet plaats nadat het Joegoslavië-tribunaal al in Den Haag was geïnstalleerd? En meer in het algemeen: speelden de genociden in onder meer Biafra, Bangladesh, Cambodja en Rwanda zich niet af lang nadat het plechtige Verdrag tegen de genocide door meer dan vijftig landen was geratificeerd?

Een effectiever systeem van internationaal recht en internationale instellingen, politieke wil en een betere en nauwere samenwerking tussen staten zullen ons beter in staat stellen om genociden te bestrijden en/of te voorkomen. Maar al deze institutionele veranderingen sec, zonder moraliteit zal uiteindelijk niet effectief genoeg zijn. Door de politiek van nu die enkel wordt gedreven door economische belangen raakt moraliteit steeds meer op de achtergrond. Door morele waarden weer in de samenlevingen te laten herleven zal er een evenwicht tot stand komen tussen de politiek van belangen en de menselijke waarden. Dit zal een fundament zijn voor een betere beheersing en voorkoming van genociden en misdaden tegen de menselijkheid.

De strijd tegen genocide is een humane strijd die een internationaal en mondiaal karakter moet hebben. Het zal wel duidelijk zijn dat het bovenstaande niet met een wild om zich heen slaande toverstok wordt gerealiseerd. Het is de vrucht van een werk van lange adem en het vergt tijd en inzet. De vraag is of wij de moed en de veerkracht hebben om deze strijd aan te gaan zonder dat we iets verliezen van de democratie en van onze menselijkheid.

Bijlagen

-Literatuurlijst

Literatuuroverzicht bij inleiding:

1- Genève ANP; 03-10-2002

2- *Louis P. Lochner: What about Germany: New York: Dodd, Mead & Co, 1942 p.1-4

*Uit een document dat door Nuremberg Tribunaal is geïdentificeerd als document L-3 of bewijsstuk USA-28

*Zie ook Akten zur Deutschen Auswartigen politik, 1918-1945, Serie D, Band 7 (Baden-Baden, 1956) p. 171-172

3- Elsevier, 28 juli 2001

4- *R. Hovannisian (1999): Remembrance and denial; The case of the Armenian genocide, Wayne State

University Press Detroit, p. 53

*Committee on Armenian Atrocities, October 4, 1915 Press Release

*Comité de l'oeuvre de secours 1915 aus Arméniens, Quelques documents sur le sort des Arméniens en

1915-1916; Geneva: Société Générale d'Imprimerie, 1916

5- Zie hierbij E.J. Zürcher: Turkey, a modern history

6- *Jeroen Bosch: Alert 2, 2000, en Alert 1, 2001

*Elsevier 28 juli, 2001

*Volkskrant 9/5 2000

7- Groene Amsterdammer, nr. 22, 27 mei 1992

8- Idem

9- R. Hovannisian (1999): p. 17

Literatuuroverzicht bij hoofdstuk 1:

- 1- R. J. Rummel (1996): The holocaust in comparative and historical perspective. In: Jongman (ed), p. 17-32
- 2- J. Fawcet & L. Kuper (1983): De internationale bescherming van minderheden, Kapellen: De Nederlandsche boekhandel p. 78-79
- 3- Paul Scheffer: Volkerenrecht op kousenvoeten; NRC Handelsblad 23-08-2002
- 4- Artikel 2, Verenigde Naties, Yearbook of the United Nations 1947-48, New York: 1949 p. 595-599; en Yearbook of the United Nations, 1948-49, New York: 1950 p 958-959)
- 5- Chalk & Jonassohn (1990): The history and sociology of genocide: Analyses and case studies, New Haven: Yale University Press p. 23
- 6- idem.
- 7- Zie ook N.R.C. Cohn (1967): Warrant for genocide; The myth of the Jewish Worldconspiracy and the protocols of the Elders of Zion, New York: Harper & Row
- 8- J. Galtung (1994): Are there therapies for bad cosmologies?, Medicine & War, 10, p. 170-182; en V.D. Volkan (1991), Why war revisited?, Mind & Human Interaction, 2, 3, p. 61-65
- 9- Chalk & Jonassohn (1990): The history and sociology of genocide: Analyses and case studies, New Haven: Yale University Press p. 276-277
- 10- Zie ook L. Tiger (1969): Men in groups, New York: Random House
- 11- M. Ignatieff (1993): Het kleine verschil en de grote gevolgen, Groene Amsterdammer, 117, 20, p. 16-18 (vertaling van The Balkan Tragedy, New York Review of Books, 40, 9, 13 May 1993)
- 12- F. H. Littel (1988): Essay: Early warning, Holocaust & Genocide Studies, 3, p. 483-490
- 13- Z. Bauman (1991): Modernity and the Holocaust, Oxford: Polity Press p. 21-22
- 14- Zie ook C.R. Browning (1993): The path to genocide: Essays on launching the final solution: Cambridge University Press
- 15- V. Reynolds; V.S.E. Falger & I. Vine (ed) (1987): The sociology of ethnocentrism;

Evolutionary dimensions of xenophobia, discrimination, racism and nationalism: London; Croom Helm p. 1-2

16- M.J. Lerner (1980): The belief in a just world: A fundamental delusion, New York: Plenum

17- J.M.G. van der Dennen (1995): Renwick Monroe (1995), Review essay: The psychology of genocide, Ethics & International Affairs, 6, p. 215-239

18- J.M.G. van der Dennen (1996): De rechtvaardiging van geweld: psychodynamische processen en mechanismen, Transakte, 25, 1, p. 10-43

19- Zie ook L. Watson (1995): Dark Nature: A natural history of evil, London: Hodder & Stoughton

20- H.C. Kelman (1973): Violence without moral restraint; Reflections on the dehumanization of victims and victimizers; Journal of Social issues, 29, 4, p. 25-61

21- B. Valentino (2000): Final solutions: the causes of mass killing and genocide: Security Studies, 9, 3, p.1-59

22- E. Fromm (1974): The anatomy of human destructiveness, New York: Holt, Rinehart & Winston p. 95. Zie ook R. Hovannisian (1999): Remembrance and denial; The case of the Armenian genocide p. 25

23- * B. Harff & T. R. Gurr (1987): Genocides and politicides since 1945: evidence and anticipation: Internet on Holocaust and Genocide, 13, p 1-7

* B. Harff & T.R. Gurr (1988): Towards an empirical theory of genocide and politicides: identification and measurement of cases since 1945, International Studies Quarterly, 37, 3, p. 359-375

* B. Harff & T.R. Gurr (1996): Victims of the state: genocides, politicides, and group repression from 1945 to 1995, in: A.J. Jongman (ed.), Contemporary genocides: causes, cases, consequences: Leiden: PLOOM, p. 33-58

24- P.L. van den Berghe (1981): The ethnic phenomenon, New York p.140

25- R.G. Hovannisian (1994): Etiology and sequelae of the Armenian Genocide: In: Andreopoulos (ed.) p. 111-140

Literatuuroverzicht bij hoofdstuk 2:

1- * Bernard Lewis (1961): The emergence of modern Turkey, New York: Oxford University Press p. 356

* Johannes Lepsius (1919): Deutschland und Armenien, 1914-1918, Sammlung Diplomatischer Aktenstücke, Potsdam: Tempelverlag p. Ixiv-Ixv

* Robert Melson (1992): Revolution and genocide; On the origins of the Armenian genocide and the Holocaust, Chicago/London: University of Chicago Press p. 142, 147

* Vahakn N. Dadrian (1997): The history of the Armenian genocide; Ethnic conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus, Providence/Oxford: Berghahn Books p. 225, 233

* Howard Sachar (1969): The emergence of the Middle East, 1914-1924, New York: Knopf p. 107

2- Henry Morgenthau (1918): Ambassador Morgenthau's story, New York: Doubleday p. 321-322

3- * Robert Melson (1982): A theoretical inquiry into the Armenian massacres of 1894-1896; Comparative studies in society and history, Vol. 24, nr. 2 p. 497-499

* Lord Kinross (1977): The Ottoman centuries; The rise and fall of the Turkish Empire, New York: Morrow Quill p. 112-113

4- Robert Melson (1992): p. 61-63

5- Zie ook: William McNeill (1963): The rise of the West; A history of the human community, Chicago/London: University of Chicago Press

6- Robert Melson (1992): p. 56

7- Robert Melson (1992): p. 63

8- Robert Melson (1992): p. 50-51

9- * S.J. Shaw & E.K. Shaw (1: 1976, 2: 1977): History of the Ottoman Empire and modern Turkey 2 vols, Cambridge: Cambridge University Press

* Bernard Lewis (1961)

10- Ton Zwaan (2001): Civilisering en decivilisering; studies over staatsvorming en

geweld, nationalisme en vervolging, Amsterdam: Uitgeverij Boom p. 436

11- Robert Melson (1990): Provocation or nationalism: A critical inquiry into the Armenian genocide of 1915, in: Frank Chalk en Kurt Jonassohn (eds.), The history and sociology of genocide, New Haven/London: Yale University Press p. 266-289

12- Roderic H. Davison (1948): The Armenian crisis: American historical review 53, no. 10, p. 483

13- Lord Kinross (1977): p. 535-539

14- * Robert Melson (1992): p. 160-169
* Lord Kinross (1977): p. 584-586

15- Robert Melson (1992): p. 156

16- Lord Kinross (1977): p. 584

17- Vahakn N. Dadrian (1997): p.179-184, 193-194

18- * Howard Sachar (1969): p. 98
* Robert Melson (1992): p. 143-144
* Vahakn N. Dadrian (1997): p. 220-221, 258

19- * Viscount Bryce & A.J. Toynbee (1916): The treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916; Documents presented to Secretary of State for Foreign Affairs Viscount Grey of Fallodon, London: Causton & Sons

* Johannes Lepsius (1919)

20- * Robert Melson (1992): p. 144
* Vahakn N. Dadrian (1997): p. 221

21- * Bryce & Toynbee (1916): p. 637-653
* Henry Morgenthau (1918): p. 309-323
* Johannes Lepsius (1919)
* Vahakn N. Dadrian (1997): p. 219-247

22- * Robert Melson (1992): p. 144-145
* Vahakn N. Dadrian (1997): p. 197, 236-239, 351, 362-364, 367-370

23- Helen Fein (1979): Accounting for genocide, New York: Free Press p. 29-30

Literatuuroverzicht bij hoofdstuk 3:

1- Ton Zwaan (2001): *Civilisering en decivilisering; studies over staatsvorming en geweld, nationalisme en vervolging*

2- Norbert Elias (1969): Bd. II, p. 377-397; id., 1982, Dl. 2, p. 286-301

3- Norbert Elias (1969): Bd. II, p. 397-409; id., 1982, Dl. 2, p. 302-311

4- Norbert Elias (1969): Bd. II, p. 142-160; id., 1982, Dl. 2, p. 112-125

5- *Perry Anderson (1974): *The house of islam*, in: id., *Lineages of the absolutist state*, London: NLB, p. 365-366, 374-377

*Barrington Moore Jr. (1966): *Social origins of dictatorship and democracy; Lord and peasant in the making of the modern world*, Boston: Beacon Press,

6- Zie ook in J. Goudsblom (1987): *De sociologie van Norbert Elias*, Amsterdam: Meulenhoff, p. 42-60

7- *Zygmunt Bauman (1995): *Life in fragments*, Oxford: Blackwell

*Heinz Steinert (1997): *Fin de siècle criminology*, *Theoretical criminology* 1 (1): 111-29

8- Zygmunt Bauman (1995): p. 203

9- *Abram de Swaan (1994): *Identificatie in uitdijende kring*, *Amsterdams sociologisch tijdschrift*, jrg. 20, nr. 3, p. 6-24

*Nico H. Frijda (1988): *De emoties*, Amsterdam: Bert Bakker, p. 266-267, 348

10- *Norbert Elias (1972): *Processes of state formation and nation-building*, in: *Transactions of the 7th World Congress of Sociology*, Varna, 1970, Sofia: ISA 1972, Vol. III, p. 274-284

*Eugen Weber (1979): *From peasants into Frenchmen; The modernization of rural France 1870-1914*, London: Chatto & Windus

11- *Ernest Gellner (1983): *Nations and nationalism*, Oxford Blackwell, p. 35-38

*Eugen Weber (1979): p. 485-496

12- René van Swaaningen (1999): Kritische criminologie, in: Tegen de regels III, Een inleiding in de criminologie, Nijmegen, Ars Aequi Libri, p. 202-203

13- Gerben J.N. Bruinsma (1999): De differentiële-associatietheorie en sociale leertheorieën in: Tegen de regels III, Een inleiding in de criminologie, Nijmegen, Ars Aequi Libri, p. 117-118

14- Israel W. Charny (1991): The psychology of denial of known genocides, in: Genocide: A critical bibliographical review, vol. 2, London: Mansell

15- Richard G. Hovannisian (1999): Remembrance and denial; The case of the Armenian genocide, Wayne State University Press Detroit. p. 17

Literatuuroverzicht bij hoofdstuk 4:

1- Henry Waxman (congreslid) (1987): Congressional Record- House, 7 augustus 1987, p. H7333

2- Roger W. Smith (1992): The Armenian genocide; Memory, politics, and the future, in: The Armenian genocide p. 3

3- Vigen Guroian: Collective responsibility and official excuse making: The case of the Turkish genocide of the Armenians, in: The Armenian genocide in perspective, p. 149

4- Roger W. Smith (1992): p. 17

5- Dickran Kouymjian (1985): The destruction of Armenian historical monuments as a continuation of the Turkish policy of genocide, in: The permanent people's tribunal, a crime of silence: The Armenian genocide, London: Zed Books, chapter 8

6- Roger W. Smith (1992): p. 4-5

7- Gregory H. Stanton (2000): How we can prevent genocide?, in: Presentation at the Raphael Lemkin Centenary Conference, 18 October 2000

8- Isaiah: 56:5

Literatuuroverzicht bij conclusie:

1- Israel W. Charny (1991); Te psychology of denial of known genocides, p. 2:22-23